

The background of the cover features a complex network diagram. It consists of numerous nodes, represented by small circles, some of which are black and others are yellow. These nodes are interconnected by a web of thin, light-yellow lines, creating a dense, interconnected pattern that resembles a molecular structure or a complex network graph. The overall color scheme is a warm, textured yellow-orange.

Petr Kyloušek a kol.

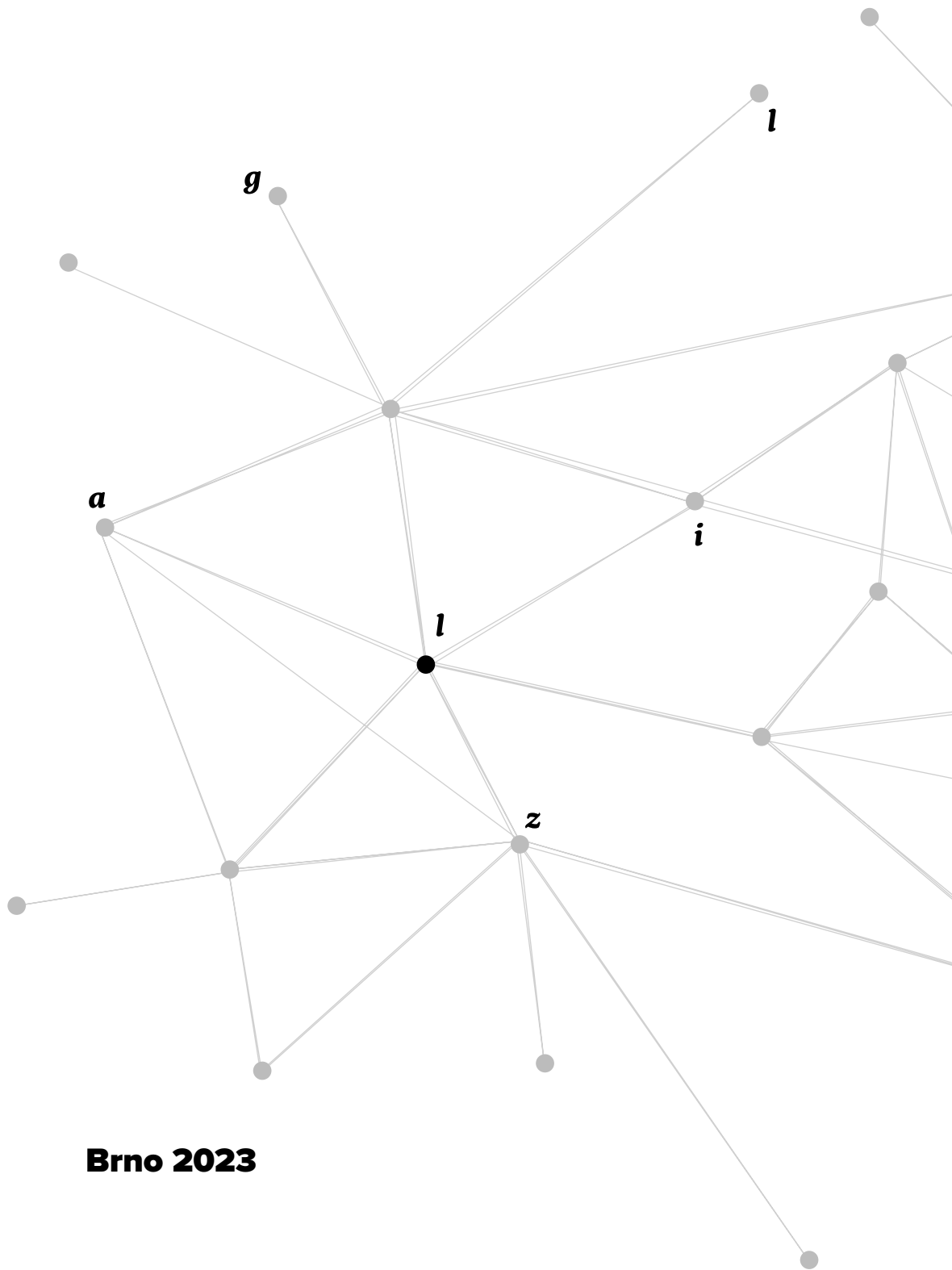
Globalizace v literatuře?

**Centra a periferie
v románských literaturách
Amerik a Afriky**

host

Petr Kylvoušek a kol.

Globalizace v literatuře?

Brno 2023

Petr Kyloušek a kol.

Globalizace v literatuře?

**Centra a periferie
v románských literaturách
Amerik a Afriky**

Tato monografie vznikla na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity za podpory projektu GAČR č. 20-14919S „Centrum a periferie: proměny postkoloniální situace v románských literaturách Ameriky, Afriky a Evropy“.

Lektorovali:

prof. PhDr. Zuzana Malinovská, CSc.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Editor © Petr Kyloušek, 2023

Texts © Martina Bařinová, Eva Batličková, José Luis Bellón Aguilera, Zuzana Burianová, Petr Dytrt, Milena Fučíková, Šárka Grauová, Marta Hudousková, Petr Kyloušek, Caroline Ivanski Langer, Míla Janišová, Eva Lalkovičová, Chiara Mengozzi, Dora Poláková, Markéta Riebová, Daniel Paul Sampey, Barbora Střechovská, Vojtěch Šarše, Silvie Špánková, Daniel Vázquez Touriño, Eva Voldřichová Beránková, Petr Vurm, 2023

Překlady citovaných ukázek, není-li uvedeno jinak, náleží autorům jednotlivých statí této kolektivní monografie.

© Masarykova univerzita, 2023

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2023

(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-1992-7 (PDF)

ISBN 978-80-275-2017-6 (ePUB)

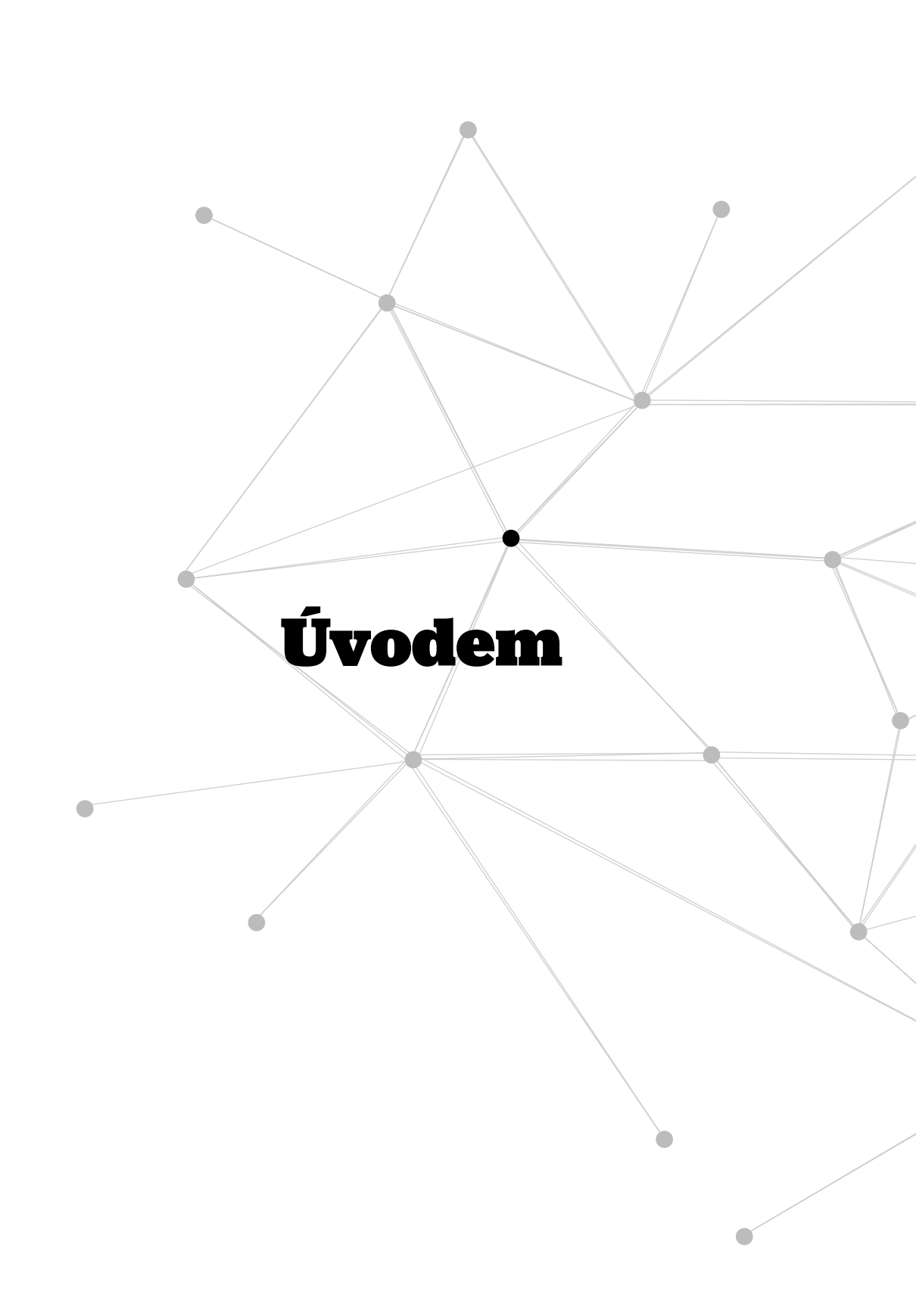
ISBN 978-80-275-2018-3 (MobiPocket)

Obsah

Úvodem <i>Petr Kyloušek</i>	10
I. Co je centrum a co je periferie? <i>Petr Kyloušek</i>	28
II. Procesy deperiferizace	52
– Čeho se týká deperiferizace? <i>Petr Kyloušek</i>	53
– Americké frankofonní literatury <i>Petr Kyloušek</i>	64
– Deperiferizace Hispánské Ameriky <i>Daniel Vázquez Touriño</i>	122
– Jak přežít Borderlands: žít <i>sin fronteras</i> , stát se křižovatkou. Deperiferizace chicanského kulturního a literárního prostoru <i>Markéta Riebová</i>	154
– Spleťtá cesta brazilské literatury k autonomii: 19. století <i>Eva Batličková</i>	178
– Hledání vlastní identity: brazilská literatura ve 20. století <i>Zuzana Burianová</i>	203
– Maghreb <i>Míla Janišová</i>	237
– Francouzská Afrika: koloniální či morální vítězství? <i>Vojtěch Šarše</i>	253
– Subsaharská africká literatura ve francouzštině od osmdesátých let 20. století po současnost: symbolický rok 1980 coby literární mezník a estetický a tematický obrat <i>Petr Vurm</i>	271
– Angola a Mosambik <i>Silvie Špánková</i>	290
III. Centralita <i>Petr Kyloušek</i>	314
– Paříž – centralita jako iniciátor deperiferizace <i>Petr Dytrt, Eva Voldřichová Beránková</i>	317
– Vztahy a inovace ve španělském románu šedesátých let: <i>Juan Goytisolo</i> <i>José Luis Bellón Aguilera</i>	355
– Od migrační literatury k současné transkulturní literatuře Itálie: formy a účinky strategické marginality <i>Chiara Mengozzi</i>	375
IV. Intermezzo: český kulturní prostor	406
– Centrum či periferie? <i>Petr Kyloušek</i>	407

— Meziperiferní vztahy a úloha avantgardních časopisů dvacátých let 20. století při deperiferizaci české literatury <i>Petr Kysloušek</i>	422
— Milan Kundera, aneb cesta z periferie do středu literatury <i>Petr Kysloušek</i>	438
— Recepce amerických a afrických literatur v českém prostředí <i>Petr Kysloušek</i>	456
— Quebecká literatura v českém prostředí <i>Petr Kysloušek</i>	458
— České překlady literatur Karibiku a Francouzské Guyany <i>Milena Fučíková</i>	466
— Překlad jako odpověď na dobu: frankofonní subsaharské literatury <i>Vojtěch Šarše</i>	474
— Ve stínu Francie: recepce maghrebské literatury ve francouzštině <i>Míla Janišová</i>	482
— Angolská a mosambická literatura v českém prostředí <i>Barbora Střechovská</i>	492
— Recepce brazilské literatury <i>Šárka Grauová</i>	499
— Hispanoamerické literatury u nás <i>Dora Poláková</i>	509
V. Případové studie <i>Petr Kysloušek</i>	524
— „Lâche pas la patate“: francouzská jazyková kultura v Louisianě <i>Daniel Paul Sampey</i>	527
— Kreolizace Patricka Chamoiseau (Martinik) a kreolství Reného Depestra (Haiti): srovnání postoje k jazyku centra a periferie <i>Milena Fučíková</i>	558
— Abdelkébir Khatibi: labyrint jazyka a emancipace <i>Míla Janišová</i>	574
— Bikulturalizace, bilingvismus a oralita v deperiferizaci kubánsko-americké literatury <i>Marta Hudousková</i>	584
— Reflexe karibské diaspory a konstrukce třetího prostoru v performativním textu <i>Levente no. Yolayorkdominicanyork</i> <i>Josefina Báezová</i> <i>Martina Bařinová</i>	605
— Gloria Anzaldúová: otevírání prostoru na hranici <i>Markéta Riebová</i>	623
— Rui Knopfli, kočovník mezi Babylonem a Sionem <i>Silvie Špánková</i>	640

— První vzbouřenci proti metropoli: nedokončené počáteční fáze deperiferizace protikoloniálního boje <i>Vojtěch Šarše</i>	658
— Literární tvorba menšin v současné brazilské literatuře <i>Zuzana Burianová</i>	673
— Hledání dialogu prostřednictvím překladu: literatura brazilských domorodých autorů <i>Eva Batličková, Caroline Ivanski Langer</i>	686
— Z pouště do domorodé utopie a z literární periferie do centra: <i>Las aventuras de la China Iron</i> jako případ internacionalizace periferních literatur <i>Eva Lalkovičová</i>	707
— Brazilská literatura ve „světové republice literatury“ <i>Zuzana Burianová</i>	724
Závěrem <i>Petr Kyloušek</i>	744
Jmenný rejstřík	753

The background of the page features a complex, abstract geometric pattern. It consists of numerous small, dark gray circular nodes connected by thin, light gray lines. These lines form a network of triangles and other polygons, creating a sense of depth and connectivity. The overall effect is a modern, minimalist design that suggests a network or a complex system.

Úvodem

Globalizace v literatuře? Otazník je na místě. Pravda, jsme svědky všeobecné produkční i spotřební uniformizace týchž informací, týchž seriálů, umění šířeného sítěmi do celého světa.

Ale v jaké míře, jakým způsobem a za jakých podmínek se tyto tendence wpisují do písemnictví? Jsou snad všechny kultury stejné? Abychom jev lépe uchopili, je třeba k literaturám přistoupit jako k prostoru kulturních ohnisek — centralit — a jejich periferií a položit si otázku kulturního spádu nikoli z hlediska center, nýbrž periferií, jejich rezistencí a schopností postavit proti centralitám obohacující inovace. Vztahy center a periferií jsou historicky proměnlivé, procesy periferizace a deperiferizace přetvářejí kulturní konfigurace. A právě takto chceme nahlédnout na dění v literatuře.

Začněme banalitou. Každé odborné pojednání potřebuje dvě nutná vymezení. Je to jednak pole bádání, v našem případě románské literatury obou Amerik a Afriky, jednak je to metodologie, která umožní traktovanou materii adekvátně a konzistentně prozkoumat.

Nejprve k prvnímu bodu. Proč románské literatury? Prvním možným důvodem je nepřímé porovnání s literaturami psanými anglicky. Tak jako u románských literatur je jejich společným historickým rysem původní koloniální expanze a vývoz evropského jazyka a kultury na území, která se později v různé době a v různých souvislostech odpoutala od původní metropole, osamostatnila se politicky, kulturně, případně ekonomicky a vytvořila si vlastní kulturu a literaturu v mnoha případech ovlivňující kultury jiných zemí, včetně bývalé koloniální metropole. V případě anglicky psaných literatur, jak je souhrnně charakterizovala například monografie *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures* (Ashroft, Gareth, Tiffin, 1989), je jejich nynější různorodost a světová rozprostraněnost výsledkem kulturních diverzifikací jedné z evropských kultur a jednoho jazyka. V případě románských literatur je situace různorodější. Diverzita je dána již kulturním východiskem. Každá z románských literatur měla jiný moment slávy a jiný čas dominance i ústupu do pozadí uvnitř evropského prostoru a také jiný průběh vzájemných kulturních vlivů. S tím rovněž souvisí samotný kulturní export v době kolonizace. Španělsko, Portugalsko, Francie a Itálie si vytvářely svá koloniální impéria v jiném období, s rozdílným ekonomickým, politickým, vojenským

potenciálem, v jiném rozsahu. Podobně rozdílně probíhal i rozpad koloniální moci včetně faktoru časového a geografického. Připočteme-li k tomu rozdílnost koloniálních prostředí, v nichž akulturace probíhala, lze pak mezi proměnnými vyhodnotit podobnosti a analogie, případně poukázat na některé obecné invarianty či konstanty.

Synteticky a intenzivně se francouzsky psanými literaturami zabýval především Jean-Marc Moura (*Littérature Francophone et théorie postcoloniale*, 1999), v novějším pohledu Yves Clavaron (*Francophonie, postcolonialisme et mondialisation*, 2018) a ve srovnávacím přístupu spolu Jeanem-Markem Mourou Silvia Contarini a Françoise Aubès (*Interprétations postcoloniales et mondialisation. Littératures de langues allemande, anglaise, espagnole, française, italienne et portugaise*, 2014). Nanterreská badatelská skupina kolem Jeana-Marka Moury vydala také kritickou antologii *Écrire la différence culturelle du colonial au mondial. Une anthologie littéraire transculturelle* (2022).

Pro hispanofonní literatury jsou z našeho pohledu důležité syntetické práce Jorgeho Locana (*De la literatura latinoamericana a la literatura [latinoamericana] mundial*, 2019), Pedra Sáncheze (*Literaturas en cruce. Estudios sobre contactos literarios entre España y América Latina*, 2018) a Waltera D. Mignola (*Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, 2000). Pro lusofonní literatury jsou to José Carlos Seabra Pereira (*As literaturas em língua portuguesa. Das origens aos nossos dias*, 2019), Ana Mafalda Leiteová (*Literaturas Africanas e Formulações Pós-Coloniais*, 2003) a Silviano Santiago (*Uma literatura nos trópicos. Ensaio sobre dependência cultural*, 2000). Dílčí meziliterární komparace a průhledy najdeme nejen ve všech výše uvedených publikacích, ale také v řadě dalších studií, které se postkoloniálními literaturami zabývají.

V českém odborném prostředí se našemu náhledu blíží koncepce souboru esejů sestavených Annou Houskovou *Druhý břeh Západu* (2004). Výběr čelných autorů a myslitelů Iberoameriky, jak jej Anna Housková nastavila a zdůvodnila v úvodní stati, usiluje — podobně jako my — o náhled na evropskou kulturu z protilehlé strany Atlantiku. V jiné oblasti, avšak v podobné myšlenkové orientaci se iberoamerickou problematikou zabývají další práce Anny Houskové, zejména *Imaginace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech* (1998), a ke konfrontaci západní kultury na obou březích Atlantiku míří kolektivní monografie sestavená Annou Houskovou a Vladimírem Svatoněm *Pokusy o renesanci Západu. Literární a duchovní východiska na přelomu 19. a 20. století* (2016).

Kam ale míří naše ambice? Především bychom chtěli výzkumné pole obohatit a rozšířit uplatněním jednotné koncepce a metodologie vztahu mezi centry a periferiemi, a to nikoli z pohledu center, nýbrž právě původních periferií, tedy z hlediska procesů a dynamiky deperiferizace. Naším cílem je ukázat, jak a za jakých podmínek se kulturní areály původně připoutané ke svým centrům emancipovaly a kde tkví příčiny rozdílů, které se mezi nimi vytvořily. Dekolonizační procesy mají své zákonitosti, které lze vysledovat, porovnat a zobecnit. Lépe pak lze ozřejmit důvody, jak a proč jednotliví spisovatelé, jejich uskupení, ale i některé literatury ovlivnili světovou literaturu a tím i původní centra.

K úspěšnému zvládnutí cíle je třeba kritické zhodnocení a kritická inovace výchozích metodologických pilířů. Zmíňme jen ty hlavní.

Pojmy centra (*center, core*), periferie a semiperiferie uplatnil sociolog a ekonom Immanuel Wallerstein v práci *Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (1974; zde Wallerstein, 2011) k vysvětlení vzniku světového ekonomického systému. Terminologický transfer do oblasti kultury a újeji literatury byl lákavý a v té či oné podobě koncepci převzali a uplatnili mimo jiné Pascale Casanovová ve *Světové republice literatury* (Casanova, 2012; *La République mondiale des Lettres*, 1999; *The World Republic of Letters*, 2004) či Franco Moretti v programové stati „Conjectures on World Literature“ (Moretti, 2000).

Druhým modelovým přístupem je pro nás teorie pražské lingvistické školy (Vachek, 1966a, b; Daneš, 1966), která s pojmy centrum a periferie pracuje od šedesátých let 20. století. Nelze předpokládat, že by se Moretti či Casanovová pražským strukturalismem inspirovali, nicméně je zde jeden aspekt, který práci amerického sociologa, Casanovové, Morettiho i pražských strukturalistů spojuje: totiž syntetický vhlad na jazykové a kulturní jevy jakožto na strukturovaný dynamický systém, v němž periferie může být zdrojem inovací a proměn centra.

Závěr 20. století přinesl ještě jednu robustní a metodologicky inspirativní práci. Jsou to *Pravidla umění* Pierra Bourdieua (Bourdieu, 2010; pův. *Les Règles de l'Art*, 1992; *The Rules of Art*, 1995), propojující sociologii, ekonomii, kulturu a literaturu a mapující strukturní procesy literárního pole v souvislosti s axiologií. Bourdieuovy pojmy hodnota, symbolický kapitál, dynamická temporalita a v souvislosti s tím i centrum a periferie převeze me nejen Casanovová, ale i sociologická škola kolem Gisèle Sapirové (Sapiro, 2009).

Zmíněné koncepce byly v posledních dvou desetiletích diskutované, kritizované a zpochybňované. Znamená to, že jsou zastaralé? A že pojmy centrum a periferie se pro analýzu literárních jevů nehodí? Kritické hlasy lze přiřadit ke dvěma argumentačním liniím: do první náleží odmítnutí eurocentrismu, druhá poukazuje na zásadní proměny kultury a literatury v období globalizace. Obě argumentační linie spojuje například Arjun Appadurairovou v *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization* (Appadurai, 2000), jejíž třetí oddíl „Postnational Location“ poukazuje na nutnost změny národního pojetí literatury a současně kritizuje to, co nazývá *eurochronology* (Appadurai, 2000: 30).

Poněkud odlišná je kritika, která se v posledním desetiletí odvíjí od Gayatri Chakravorty Spivakové (Spivak, 1985). Odmítá hegemonickou nadřazenost a podřazenost (*indeptness*) a nazírá na literární dění jako na otevřený prostor, multiplicitu, výměnu, meziliterárnost (*interliterariness*) (Moraru, 2017). V podobném pojetí se nese náhled Phenga Cheaha (Cheah, 2016), který v návaznosti na Davida Damrosche (Damrosch, 2003) považuje literaturu za oběh textů odrážejících globalizující ekonomický řád, avšak majících také potenciál tento řád měnit, neboť svět není časoprostorově omezený, ale otevřený jakožto stávání se (*temporality of becoming*). Souhlasíme s Markem Juvanem, že tyto kritické přístupy mají silný etický potenciál čerpající z heideggerovské fenomenologie (Juvan, 2019), ale jsme s ním zajedno i v jeho kritice, totiž že hodnoty textů souvisejí s hodnotícími instancemi a že hodnotící konsekrační instance a mechanismy jsou součástí hierarchizovaných a nerovnost vytvářejících systémů, jež jakýkoli rozbor nemůže pominout. Ani časoprostorově otevřená procesualita neruší centralitu a periferie.

Z hlediska celkové koncepce pohledu na literaturu — a paradoxně v souznění s Moraruem a Cheahem — zaujme rozsáhlá monografie Ottmara Etteho *TransArea. Eine literarische Globalisierungsgeschichte* (2012; fr. *TransArea. Une histoire littéraire de la mondialisation*, 2019): na vybraných příkladech jednotlivých literárních děl ilustruje Ette konstitutivní dialektické pnutí mezi lokálním a světovým v daných čtyřech etapách světové globalizace od začátku novověku po dnešek. Literární tvorba a tvůrci, které Ette prezentuje, odhlíží od národních kontextů, ale přitom vytvářejí transnacionální insulární konfigurace. V tom Ette souzní s Édouardem Glissantem (Glissant, 1981, 1997) a Kathleen Gysselsovou (Gyssels, 2000), z nichž rovněž čerpáme v oddílech pojednávajících o Karibiku. Právě oblast Karibiku je pro Etteho privilegovaným prostorem neteritorializované

koncepce literatury. Co vytknout z hlediska naší analýzy? Etteho koncepce sice vytváří deskriptivní soubor analogických jevů, avšak pomíjí systémovou analýzu, která by přesněji uchopila a vysvětlila kauzalitu.

Otázka kauzality je pak zdůrazňována ve druhé, kritické linii. Hlavním příčinným argumentem je zde globalizace. Souhrnně vzato, globalizace a tlak světového trhu od osmdesátých let 20. století nastavily nové podmínky kulturního trhu, a to s dvojím důsledkem: je to jednak útlum národních literatur a kultur, lépe řečeno jejich původní důležitosti, jednak zamlžení (*blurring*) a nerozpoznatelnost Bourdieuova rozdílu mezi tržně zaměřenou tvorbou a elitní tvorbou autonomní části kulturního (literárního) pole, zejména pak v souvislosti s postmoderní individualizací a hodnototvornou převahou tržních mechanismů (Scheps, Dziewor, Thiemann, 1999). Znamenalo by to, že Bourdieuovu koncepci autonomního pole nelze v nových podmínkách uplatnit (Crane, 2009). Vhodné argumenty proti zneplatnění Bourdieua přináší kolektivní monografie *Art and the Challenge of Markets* (Alexander, Hägg, Häyrynen, Sevänen, 2018) zaměřená na globalizační trendy v kultuře obecně, zejména však ve výtvarném umění (*visual arts*), kinematografii a hudbě. Jednotlivé kapitoly traktují kulturní politiku ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Německu, Finsku, Švédsku a Slovinsku. Ukazuje se, že globalizace zdaleka nehomogenizuje národní kulturní prostory a že každá ze zemí reaguje na neoliberální ekonomické a kulturní trendy specifickým způsobem ukotveným v domácím kulturním a politickém nastavení, které souvisí mimo jiné i s identitárním sebeobrazem.

Součástí uvedené monografie je rovněž analýza Larissy Buchholzové „Beyond Reproduction: Asymmetrical Interdependencies and the Transformation of Centers and Peripheries in the Globalizing Visual Arts“ (Buchholz, 2018a: 227—304), jejíž hlavní myšlenky najdeme i v článku „Rethinking the center-periphery model: Dimensions and temporalities of macro-structure in a global field of cultural production“ (Buchholz, 2018b) uveřejněném v revue *Poetics*. Rozborem trhu uměleckých artefaktů (*visual arts*) v desetiletí 1998—2007 vyvrací Buchholzová zneplatňování Bourdieuova rozdílu mezi tržně zaměřenou uměleckou tvorbou a vysokým uměním. Globalizace sice značně rozšířila uplatnění celé řady umělců z původně periferních oblastí a usnadnila jejich vstup na globální trh, avšak konsekrační instituce — výstavy, časopisy apod. — zůstaly zakotveny v tzv. *US-European duopoly*. Dynamika vývoje je sice patrná, avšak dvojí strukturace pole s členěním na komerční a elitní umělecký pól trvá stejně jako asymetrický vztah mezi dominantními konsekračními centry a periferiemi.

Jestliže globalizace nesetřela axiologickou hierarchizaci v uměleckých žánrech, kde jazyky nevytvářejí přirozené izolované celky, je nutno tím spíše počítat s relativizací a specifikací globalizačních procesů v oblasti literatury a vzít v úvahu prostor jednotlivých jazykových areálů a vztahy mezi nimi. Že se přitom uplatňují vazby mezi centry a periferiemi, dokládá nedávná studie uveřejněná v *Journal of the History of Ideas* „Facing Asymmetry: Nordic Intellectuals and Center—Periphery Dynamics in European Cultural Space“ (Nygård, Strang, 2016). Argumentace autorů míří proti unitární, monocentrické koncepci Pascale Casanovové. Z pohledu Finska a severských zemí, tedy z pohledu evropské periferie, ukazují na strategie, jimiž spisovatelé a intelektuálové participují na konstituování evropské modernity. Poukazují na to, že asymetrie a nerovnost neznamenaá přímou podřízenost, že periferie mají schopnost orientovat se a vybírat si mezi několika centry, působit zároveň místně i mezinárodně (*acting in two field simultaneously*), že mezi centry a periferiemi existuje odstupňovaná reciprocita (*degrees of reciprocity*), že modernita nemá jen jeden — centrální — zdroj, ale že její podoby se utvářejí i jinde (*modernity is elsewhere*), že periferie může být centrem jiné periferie, že i centrum vykazuje periferní znaky (*provincialism of the core*), že i otázka zaostávání periferie (*backwardness*) je relativní už proto, že čas a prostor centra a periferie jsou rozdílné a svébytné. Kritiku unitárního centralistického modelu času a prostoru pak v širším intelektuálním kontextu a s důrazem na mezievropskou a mezinárodní výměnu rozvádí monografie editovaná týmiž autory *Decentering European Intellectual Space* (Jalava, Nygård, Strang [eds.], 2018).

V literární oblasti a mimoevropském kontextu se problematikou vztahů mezi centry a periferiemi zabývá soubor studií *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité* (Dehoux [ed.], 2018). Podrobněji tuto kolektivní monografii představujeme v další kapitole. Pro naši koncepci zde nacházíme především důkaz nutnosti vztáhnout problematiku centrality a perifernosti na konkrétní literární prostory, tak jak to tato kolektivní monografie exemplifikuje v případě areálu středoevropského (Juvan, 2018: 91—118), indického (Dehoux, 2018: 53—88) či arabského (Letellier, 2018: 149—166).

Signalizují snad uvedené práce úplné popření koncepce centra a periferie dle modelu Pascale Casanovové? Podobně jako výše zmínění severští teoretikové a autoři v monografii Amauryho Dehouxe pohlédneme kriticky

na opěrné teoretické pilíře Pascale Casanovové a pokusme se jejich kritikou a doplněním definovat své vlastní metodologické zásady.

Vzdor poněkud ironizující prezentaci Christophera Prendergasta (Prendergast, 2001, 2004), jenž argumentuje individualizovanými protipříklady „malých literatur“, Franze Kafky či irských autorů, nelze Pascale Casanovové upřít jedno: schopnost modelově představit, jak se v dialektickém sporu s jinými, obvykle dominantními a konkurenčními, literaturami konstitovaly a *de facto* emancipovaly moderní národní literatury (italská, francouzská, německá). Casanovová také shrnula hlavní principy fungování centrality, její institucionální povahu zakládající konsekrční a autorizační mechanismy, a to jak pro vnitřní fungování, tak také při integraci prvků periferie — jazyka, estetiky, autorů. Právě zde je však jedno z teoreticky slabých míst. Unitární, monocentrický pohled na světovou literaturu jako jednotný systém je výrazně pařížsko-centrický a v podstatě nepřekračuje axiologický horizont francouzské literatury a francouzské recepce a integrace mimofrancouzských autorů. Casanovová totiž nenahlíží na jiné literatury jako na svébytné systémy, odlišné od strukturace francouzského literárního pole. Její extenze Bourdieuova pojetí literárního pole do mezinárodního měřítka — pokud nechceme zaujmout pohled pouze z centra daného systému směrem ven — nemůže totiž být funkční meziliterárně, to jest platit i z pohledu jiných literatur, a vyžaduje tedy zohlednění literárních polí interagujících literatur. Jednou z výhod koncepce Pascale Casanovové je bezpochyby aplikace Bourdieuova pojmu symbolický kapitál a kumulace kapitálu, ale podobně jako u Bourdieua chybí návaznost na teorii hodnoty a úvaha o propojení literární reality s mimoliterární axiologií či lépe řečeno o tom, jak literatura a estetická funkce integrují hodnoty mimoliterární. Dodejme ještě jeden aspekt: jednosměrnost a mechanicky deterministickou přímočarost dynamiky vztahu mezi dominantním centrem a podřízenou periferií. Tato variace hegelovské dialektiky pána a raba filtrovaná prostřednictvím marxistické dialektiky postrádá právě onu hegelovskou dialektiku a zvraty ve vztahu.

Zprostředkovaným hegelianstvím, avšak opět přímočaře a jednosměrně — od dominance centra směrem k podřízenému perifernímu prostoru —, se koncepce Pascale Casanovové blíží pojetí literární dynamiky u Franca Morettiho (Moretti, 2000, 2004). Jeho konstatace nerovnosti literárních prostorů (systémů) je ovšem v jeho případě promítnuta do genologie (Moretti, 1997, 1998) a zde především do napětí vznikajícího mezi dominantními evropskými vzory (*western patterns*) a místními formami (*local characters*,

local plots). V závěru své zásadní statě „Conjectures on World Literature“ Moretti také odkazuje na polysystémovou teorii Itamara Evena-Zohara (Moretti, 2005: 159), k němuž se rovněž hlásíme. Princip systémovosti a dynamiky literatury daného území či areálu je pro nás důležitým hlediskem.

Významným východiskem našich metodologických úvah je kritické zhodnocení přínosu *Pravidel umění* Pierra Bourdieua. Rozhodně využijeme jeho koncepci literárního pole a fluidního vztahu mezi kapitálem politickým, ekonomickým, společenským a symbolickým, kam jsou vřazovány literatura a umění. Závažný je rovněž jeho sociologický pohled na literaturu, úloha institucí a včlenění kultury a literatury do ekonomického, politického a ideového fungování společnosti.

Literatura je ale také součástí identitárního sebeobrazu moderních států. V té souvislosti si připomeňme sociology a historiky Benedicta Andersona (Anderson, 2008), Ernesta Gellnera (Gellner, 1983) či Gérarda Boucharda (Bouchard, 2001). To, co při metodologickém transferu sociologických přístupů, včetně Bourdieua, je třeba doplnit a čím teorii literárního pole rozšířit, je (1) určení základních definičních znaků literárního pole z hlediska jejich identifikace a operability při zkoumání vztahu mezi centrem a periferií; (2) upřesnění axiologické strukturace literárního pole jak v případě literatur, které se konstituovaly jako původně centrální, tak u literatur, které vznikaly na periferiích jednotlivých centralit; jejich axiologie se totiž principiálně utvářely rozdílně, a to i s důsledky v oblasti estetiky a poetiky; (3) vyjasnění otázky hodnoty a rozpoznání funkční hranice mezi literaturou a „neliteraturou“, autonomií a heteronomií.

1. Zatímco u Wallersteina a u lingvistických teorií Pražského lingvistického kroužku jsou centrum a periferie definičně specifikovány, v literatuře a kultuře jsou povětšinou chápány intuitivně jako даност. Proto považujeme za nutné předsunout před kapitolu o deperiferizaci náčrt minimalistické definice identifikačních znaků centra a periferie — ontologických, axiologických a smíšených —, podle nichž lze centrum a periferii z literárního hlediska identifikovat.

Jsme si přitom vědomi situační relativity vyplývající ze vztažnosti, intenzity vztahu, vzdálenosti apod. Proto se také přikláníme ke gravitačnímu modelu Jeana-Pierra Grimmeaua (Grimmeau, 1994) a Jeana-Marie Klinkenberg (Klinkenberg, 2008). V jejich dynamickém modelu si centrum vytváří svou periferii či periferie a periferie zase identifikuje centrum či centra, k nimž se vztahuje, často rozdílně v různých oblastech kulturních aktivit (literatura,

hudba, filozofie, politika apod.) Dobře to ostatně dokládají i výše zmíněné práce Nygård, Stranga a Jalavové (Nygård, Strang, 2016; Jalava, Nygård, Strang [eds.], 2018).

2. V *Pravidlech umění* analyzuje Pierre Bourdieu procesy v literárním a uměleckém poli v období konstituování francouzské modernity a avantgard, tedy v podmínkách hodnotově saturovaného, ba přesyceného pole. U literatur, které se utvářely na periferii, nelze s takovou axiologickou nasyceností počítat, a proto je třeba modelově uvažovat o jiné funkční konfiguraci axiologie a vytváření jiné estetické paměti, jiné tradice, s odlišnými postoji k heteronomii a autonomii. Tuto situaci exemplifikujeme na příslušném místě na případu deperiferizace quebecké literatury a v jiných podmínkách i na případu české literatury. Toto doplnění Bourdieuovy teorie literárního pole považujeme za možný důležitý přínos této publikace.
3. V sociologických přístupech, včetně Pascale Casanovové, se implicitně předpokládá, že literární hodnota může fungovat jako hodnota jiná. Literární kritika ovšem ví, že je třeba rozlišovat mezi hodnotou literární a hodnotovými systémy jinými už proto, že literatura je často účinným nositelem jiných hodnot a funkcí — didaxe, ideologie, poznání. Tak jako každá lidská činnost je totiž i literatura hodnotově heteronomní a podíl autonomie a heteronomie je otázkou míry a polarity. Přesto — aby byl text účinný jako literární a mohl být za takový považován — musí fungovat v rámci literatury a literárního diskurzu, kde základním kategorizátorem je estetická funkce. Proto považujeme za nutné doplnit metodologické úvahy koncepcí hodnoty, normy a estetické funkce, jak ji rozpracoval pražský strukturalismus, především Jan Mukařovský (Mukařovský, 2000, 2018) a Milan Jankovič (Jankovič, 2005). Tím také chceme vtáhnout estetiku a poetiku do úvah o estetických inovacích, jejichž jsou bývalé periferie zdrojem pro světovou literaturu.

V kapitole „Global Translatio: The ‚Invention‘ of Comparative Literature, Istanbul, 1933“ (Apter, 2004: 76—109), která je součástí Prendergastovy kolektivní monografie *Debating World Literature* (2004), poukazuje Emily Apterová na konstituované badatelské přístupy „národních“ literárních teorií, jež odlišují anglosaskou *doxu* od francouzské, německé, slovanské a brání vytvoření metodologicky konzistentního přístupu k *World Literature* (Apter, 2004: 77). Tuto kritiku lze ovšem brát i pozitivně jako vědecké bohatství

umožňující badatelskou komplementárnost. Ne náhodou odkazujeme výše na práce severoevropských a dalších teoretiků, kteří argumentují proti centralizačnímu modelu intelektuálního a kulturního dění. Ze stejného důvodu se chceme v metodologii opřít rovněž o koncepce, které se formulovaly ve středoevropském a východoevropském prostoru a které centrální metodologie poznaly jen částečně a jen potud, pokud byly přeloženy do francouzštiny a angličtiny. Jedním ze současných zprostředkovatelů tohoto intelektuálního prostoru je Slovinec Marko Juvan (Juvan, 2018: 91—118; Juvan, 2019). Podobně jako Franco Moretti (Moretti, 2004: 150) odkazuje Juvan na Itamara Evena-Zohara a jeho teorii polysystému, která je propojena s úvahami Jurije Lotmana. Polysystém poukazuje na nehomogennost literárních polí, kde recipované vlivy nejsou vnímány izolovaně, ale vytvářejí podsystémy. Juvan (Juvan, 2018) také odkazuje na Dionýze Ďurišinu (Ďurišin, 1992) a jeho teorii meziliterárních společenství (*interliterary communities*) ve středoevropském prostoru, která dobře mapuje to, co bychom nazvali meziperiferními vztahy netranzitujícími přes centra, tedy onu schopnost periferií autonomně formovat svůj literární prostor a své literární pole.

Výše vedené odkazy naznačují metodologické přístupy a výzkumný horizont naší práce. Hlavním cílem je prezentace definičních znaků centra a periferie z hlediska literatury a z tohoto východiska pak rozbor dynamických vztahů mezi centry a periferiemi v románských literaturách amerického a afrického prostoru. Na rozdíl od jednosměrných koncepcí Pascale Casanovové a Morettiho nepovažujeme vektorovost vlivu za stálou danost, ale chceme poukázat na procesuální proměnlivost, a to především z hlediska původních mimoevropských periferií. Proto se naše pozornost soustředí na kauzalitu deperiferizace, tedy podmínek, za jakých se jednotlivé nově vznikající literatury konstituovaly jako samostatné systémy, vstupující do literárního pole původních metropolitních center a ovlivňující jejich estetiku a poetiku.

Tomuto záměru odpovídá členění publikace na jednotlivé oddíly. Oddíl I „Co je centrum a co je periferie?“ se zabývá obecnými definičními znaky centra a periferie. Poukazuje na kategorizační rozdíly ontologické, axiologické a smíšené a srovnáním francouzské a quebecké situace ukazuje hlavní rozdíly konstituujících se literárních tradic, od nichž se pak budou odvíjet deperiferizační procesy. Kapitola se také věnuje obecnější aplikaci prezentovaného modelu na otázku kultur monocentrických, polycentrických, na relativitu danou vztahy nadřízenosti a podřízenosti mezi centry

i komplexním situacím, kdy dané centrum je zároveň periferií či semi-periferií jiného centra či jiných center apod.

Oddíl 2 „Procesy deperiferizace“ se zabývá deperiferizačními procesy v románských literaturách obou Amerik a Afriky. Hlavní hledisko je zde kulturně historické a dotýká se vzniku a utváření autonomních literatur. Srovnání ukáže některé důležité diferenciační kauzální faktory: časový průběh kolonizace a dekolonizace, rozdílné strategie akulturace, sílu centralit a kulturní rezistence periferií, strategie původních periferií včetně vytváření meziperiferních vazeb apod. V případě obou Amerik tak například vynikne rozdíl mezi výchozí frankofonní konfigurací, která je výrazně centralistická a kde deperiferizace probíhá „proti centru“ s různými výsledky v Quebecu, na Haiti a na Martiniku, a prostorem španělsko-hispanoamerickým, který se v historické perspektivě jeví jako polycentrický s migrujícím centrem a opozicí mezi lokálně národní tvorbou a vyšší sdílenou literaturou. Pro hispanoamerickou literaturu je také důležitý jev meziprostoru periferie mezi dvěma kulturami a jazyky, jako je tomu v případě Spojených států amerických a literatury chicanské. Podstatné rozdíly také vysvítanou ze srovnání brazilské literatury a nově vzniklých literatur portugalských kolonií v Africe, které se kromě vazeb k původní metropoli liší i ve vazbách ke Spojeným státům, Velké Británii, případně Francii, ale i k bývalým britským koloniím v jižní Africe. Podstatný je také rozdíl mezi literaturami Maghrebu a subsaharské Afriky, protože zde francouzská centralizační akulturace měla co činit na jedné straně s již konstituovanou kulturní psanou tradicí a na straně druhé s kulturami orálními. Jednotlivé části kapitoly neopomíjejí ani semiperiferní postavení metropolitní španělské či portugalské literatury ve vztahu k francouzské modernitě a avantgardě 19. a 20. století a vliv Paříže na deperiferizaci původních hispanofonních a lusofonních periferií. Týká se to i meziperiferních jevů a kontaktů propojujících Ameriku s Afrikou, včetně podílu harlemské renesance na konstituování hnutí *négritude* ve frankofonní a lusofonní podobě. Důraz na deperiferizační procesy zahrnuje připomenutí nutných institucionálních prvků zaručujících rozvoj literatury (kulturní a vzdělávací instituce, vydavatelství, knižní trh, kulturní politika) a její autorizační a konsekrační možnosti (literární kritika, časopisy apod.) a za důkazy emancipace považuje i autonomní estetické směry a proudy, které pak pronikají do estetiky bývalých metropolí a světové literatury. Zde a také ve vztahu mezi estetickou normou a svěbytnou jazykovou normou a užíváním literárního jazyka, nezávislého na bývalých metropolích, lze spatřovat společný rys proběhnuvší deperiferizace.

Oddíl 3 „Centralita“ chce poskytnout pohled na problematiku centra. Část věnovaná Paříži a Francii ukazuje, jak se centralizační schopnost koncentrovat elity periferie proměňuje v katalyzátor odstředivých tendencí a afirmace periferie. Vedle hnutí *négritude* a časopisu a vydavatelství *Présence africaine* je Paříž také zdrojem důležitých emancipačních teorií, na něž navazují postkoloniální koncepce. Dekolonizace a postkolonialismus mají vliv na tematiku a estetiku centra, jak ukazuje nejen případ francouzské literatury, ale také recentních migrací z Afriky do italského literárního prostoru. Jedna ze studií se zabývá rovněž složitými vztahy mezi centry, v tomto případě vlivem dominantního pařížského nakladatelství Gallimard ve sporu probíhajícím uvnitř hispánské oblasti mezi autoritou španělskou a hispanoamerickou. Je to také ilustrace dynamiky hierarchizace mezi centralitami.

Od přísně romanistické tematiky se odklání oddíl 4 „Intermezzo: český kulturní prostor“. Tento oddíl by měl sloužit k zamyšlení nad postavením české literatury v širším kontextu a rovněž nad jejím vývojem z hlediska periferie a centra. Tento vývoj vidíme jako deperiferizaci vedoucí k vytvoření vlastní centrality, která ovšem v rámci širšího kontextu představuje centrum subalterní, tedy semiperiferní, ve vztahu k jiným centralitám. Úvodní úvahy doplňují dvě případové studie. První je věnovaná úloze meziperiferních vztahů avantgardních časopisů dvacátých let 20. století, druhá mapuje strategii průniku Milana Kundery z moravské periferie do centra české literatury a následně z periferie literatury francouzské do jejího středu a kánonu světové literatury. Tuto kapitolu pak doplňuje přehled a rozbor recepce románských literatur Amerik a Afriky v českém prostředí z hlediska problematiky centra a periferie.

Dílčí „Případové studie“, které jsou shromážděny v následujícím 5. oddíle, nejsou řazeny areálově, ale dle jednotlivých jevových dominant: utváření literárních jazyků, estetické koncepce a inovace, projevy globalizace apod. Toto řazení umožňuje zachytit analogie i některé nové tendence ilustrující dílčí aspekty. Povětšinou se zde propojují a specifikují otázky jazykové a estetické normy, problematika nově konstituovaných centralit, které si vytvářejí své vlastní periferie, schopnost bývalých periferií — právě proto, že zachovávají ve strukturaci svého literárního pole paměť bývalé perifernosti — chovat se vstřícně vůči migračním proudům či novým popudům přicházejícím od původních obyvatel kontinentu. Závěr krátce zobecní hlavní poznatky.

Bibliografie

- ALEXANDER, Victoria D. — HÄGG, Samuli — HÄYRYNEN, Simo — SEVÄNEN, Erkki** (eds.) (2018). *Art and the Challenge of Markets*. Cham: Palgrave Macmillan.
- ANDERSON, Benedict** (2004). „The Roaster’s Egg: Pioneering World Folklore in the Philippines“. In: Prendergast, Christopher (ed.). *Debating World Literature*. London: Verso, s. 197—213.
- ANDERSON, Benedict** (2008). *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přeložil Petr Fantys. Praha: Karolinum.
- APPADURAI, Arjun** (2000). *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis — London: University of Minnesota Press.
- APTER, Emily** (2004). „Global Translatio: ‘The Invention’ of Comparative Literature, Istanbul, 1933“. In: Prendergast, Christopher (ed.). *Debating World Literature*. London: Verso, s. 76—109.
- ASHCROFT, Bill — GRIFFITHS, Gareth — TIFFIN, Helen** (1989). *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. London: Routledge.
- BOUCHARD, Gérard** (2001). *Genèse des nations et cultures du nouveau monde. Essai d’histoire comparée*. Montréal: Boréal.
- BOURDIEU, Pierre** (1992). *Les Règles de l’Art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil.
- BOURDIEU, Pierre** (1995). *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press.
- BOURDIEU, Pierre** (2010). *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*. Přeložili Petr Dytrt a Petr Kyloušek. Brno: Host.
- BUCHHOLZ, Larissa** (2018a). „Beyond Reproduction: Asymmetrical Interdependencies and the Transformation of Centers and Peripheries in the Globalizing Visual Arts“. In: Alexander, Victoria D. — Hägg, Samuli — Häyrynen, Simo — Sevänen, Erkki (eds.). *Art and the Challenge of Markets*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 227—304.
- BUCHHOLZ, Larissa** (2018b). „Rethinking the center-periphery model: Dimensions and temporalities of macro-structure in a global field of cultural production“. *Poetics*, 71, s. 18—32.
- CASANOVA, Pascale** (1999). *La République mondiale des Lettres*. Paris: Seuil.
- CASANOVA, Pascale** (2004). *The World Republic of Letters*. Cambridge — London: Harvard University Press.
- CASANOVA, Pascale** (2012). *Světová republika literatury*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Karolinum.

- CLAVARON, Yves** (2018). *Francophonie, postcolonialisme et mondialisation*. Paris: Classiques Garnier.
- CRANE, Diana** (2009). „Reflections on the Global Art Market: Implication for the Sociology of Culture“. *Sociedade e Estado*, 24, 2, s. 331—362.
- DAMROSCH, David** (2003). *What Is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press.
- DANEŠ, František** (1966). „The Relation of Centre and Periphery as a Language Universal“. In: Vachek, Josef (ed.). *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue (Travaux linguistiques de Prague 2)*. Praha: Academia, s. 9—21.
- DEHOUX, Amaury** (ed.) (2018). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs.
- DEHOUX, Amaury** (2018). „Salman Rushdie et la globalisation du roman. Le paradigme d'une excentricité non périphérique“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 53—68.
- ĎURIŠIN, Dionýz** (1992). *Čo je svetová literatúra*. Bratislava: Obzor.
- ETTE, Ottmar** (2012). *TransArea. Eine literarische Globalisierungsgeschichte*. Berlin — Boston: Walter de Gruyter.
- ETTE, Ottmar** (2019). *TransArea. Une histoire littéraire de la mondialisation*. Paris: Classiques Garnier.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1978). *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1979). „Polysystem Theory“. *Poetics Today*, I, 1—2, podzim, s. 287—310.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1990). „Laws of Literary Interference“. *Poetics Today*, II, 1, s. 53—72.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (2010). *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- GELLNER, Ernest** (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- GLISSANT, Édouard** (1981). *Discours antillais*. Paris: Seuil.
- GLISSANT, Édouard** (1996). *Introduction à une poétique du divers*. Paris: Gallimard.
- GLISSANT, Édouard** (1997). *Traité du tout-monde. Poétique IV*. Paris: Gallimard.
- GRIMMEAU, Jean-Pierre** (1994). „Le modèle gravitaire et le facteur d'échelle. Application aux migrations intérieures de la Belgique 1989—1991“. *Espace, populations, sociétés*, 1994-1. *Les migrations internes — Internal migrations*, s. 131—141. Dostupné z: <https://doi.org/10.3406/espos.1994.1631>; https://www.persee.fr/doc/espos_0755-7809_1994_num_12_1_1631.

- GYSSELS, Kathleen** (2000). „La migration des mots et le néerlandais comme ‚langue mineure‘ dans la mosaïque linguistique caribéenne“. *TTR. Traduction, terminologie, rédaction*, 13, 2, s. 179—201. Dostupné z: doi:10.7202/037416ar.
- HOUSKOVÁ, Anna** (1998). *Imaginace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická kulturní identita v esejích a románech*. Praha: Torst.
- HOUSKOVÁ, Anna** (2004). *Druhý břeh Západu. Výbor iberoamerických esejů. Iberoamerika jako soužití kultur*. Praha: Mladá fronta.
- HOUSKOVÁ, Anna — SVATOŇ, Vladimír** (eds.) (2016). *Pokusy o renesanci Západu. Literární a duchovní východiska na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova.
- CHEAH, Pheng** (2016). *What Is a World? On Postcolonial Literature as World Literature*. Durham — London: Duke University Press.
- JALAVA, Marja — NYGÅRD, Stefan — STRANG, Johan** (eds.) (2018). *Decentering European Intellectual Space*. Leiden: Brill.
- JANKOVIČ, Milan** (2005). *Cesty za smyslem literárního díla*. Praha: Karolinum.
- JUVAN, Marko** (2018). „Peripheries and the World System of Literature: A Slovenian Perspective“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 91—118.
- JUVAN, Marko** (2019). „The Concept of Worlding in Comparative Literature“. *Conference Paper July 2019. XXII Congress of the ICLA Macau, China*. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/334785076_The_Concept_of_Worlding_in_Comparative_Literature.
- KLINKENBERG, Jean-Marie** (2008). „Une identité problématique: les quatre fragilités du Francophone belge“. *The French Review*, 81, 6, květen, s. 1106—1118.
- LEITE, Ana Mafalda** (2003). *Literaturas Africanas e Formulações Pós-Coloniais*. Lisboa: Edições Colibri.
- LETELLIER, Bénédicte** (2018). „Centers et périphéries: le cas des littératures arabes contemporaines dans l'océan Indien“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 149—166.
- LOCANE, Jorge** (2019). *De la literatura latinoamericana a la literatura (latinoamericana) mundial*. Berlin: De Gruyter.
- MIGNOLO, Walter D.** (2010). *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- MORARU, Christian** (2017). „‚World‘, ‚Globe‘, ‚Planet‘: Comparative Literature, Planetary Studies, and Cultural Debt after the Global Turn“. In: Heise,

- Ursula K. (ed.). *Futures of Comparative Literature. ACLA State of the Discipline Report*. London — New York: Routledge, s. 124—133.
- MORETTI, Franco** (1997). *Atlante del romanzo europeo, 1800—1900*. Torino: G. Einaudi.
- MORETTI, Franco** (1998). *Atlas of the European novel, 1800—1900*. London — New York: Verso.
- MORETTI, Franco** (2000). „Conjectures on World Literature“. *New Left Review*, 1, leden—únor, s. 54—68.
- MORETTI, Franco** (2004). „Conjectures on World Literature“. In: Prendergast, Christopher (ed.). *Debating World Literature*. London: Verso, s. 148—162.
- MORETTI, Franco** (2013). *Distant Reading*. London — New York: Verso.
- MOURA, Jean-Marc** (1999). *Littérature Francophone et théorie postcoloniale*. Paris: PUF.
- MOURA, Jean-Marc — CONTARINI, Silvia — AUBÈS, Françoise et al.** (eds.) (2014). *Interprétations postcoloniales et mondialisation. Littératures de langues allemande, anglaise, espagnole, française, italienne et portugaise (Liminaires — Passages interculturels)*. Bern — Berlin — Bruxelles — Frankfurt am Main — New York — Oxford — Wien: Peter Lang.
- MOURA, Jean-Marc — CONTARINI, Silvia** (eds.) (2022). *Écrire la différence culturelle du colonial au mondial. Une anthologie littéraire transculturelle*. Paris: Éditions Mimesis Altera.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan** (2000). „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“. In: Mukařovský, Jan. *Studie I*. Brno: Host, s. 81—148.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan** (2018). *Écrits 1928—1946*. Édition et commentaires par John Pier, Laurent Vallance, Petr A. Bílek, Tomáš Kubíček. Trad. par Jean Boutan, Xavier Galmiche, Kristýna Matysová et Laurent Vallance. Paris: Éditions des archives contemporaines.
- NYGÅRD, Stefan — STRANG, Johan** (2016). „Facing Asymmetry: Nordic Intellectuals and Center—Periphery Dynamics in European Cultural Space“. *Journal of the History of Ideas*, 77, 1, leden, s. 75—97.
- PEREIRA, José Carlos Seabra** (2019). *As literaturas em língua portuguesa (Das origens aos nossos dias)*. Lisboa: Gradiva.
- PRENDERGAST, Christopher** (2001). „The World Republic of Letters“. *New Left Review*, 8, břez—duben.
- PRENDERGAST, Christopher** (2004). „The World Republic of Letters“. In: Prendergast, Christopher (ed.). *Debating World Literature*. London: Verso, s. 1—25.

- SÁNCHEZ, Pedro** (2018). *Literaturas en cruce. Estudios sobre contactos literarios entre España y América Latina*. Madrid: Verbum.
- SANTIAGO, Silviano** (2000). *Uma literatura nos trópicos. Ensaaios sobre dependência cultural*. Rio de Janeiro: Rocco.
- SAPIRO, Gisèle** (ed.) (2009). *Les Contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde.
- SCHEPS, Marc — DZIEWOR, Yilmaz — THIEMANN, Barbara M.** (1999). *Kunstwelten im Dialog. Von Gauguin zur globalen Gegenwart. Ausstellungskatalog*. Köln: DuMont.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty** (1985). „Three Women's Texts and a Critique of Imperialism“. *Critical Inquiry*, 12, 1, s. 243—261.
- VACHEK, Josef** (1966a). *The Linguistics School of Prague. An Introduction to its Theory and Practice*. Bloomington: Indiana University Press.
- VACHEK, Josef** (ed.) (1966b). *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue (Travaux linguistiques de Prague 2)*. Praha: Academia.
- WALLERSTEIN, Immanuel** (2004). *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham — London: Duke University Press.
- WALLERSTEIN, Immanuel** (2011 [1974]). *Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Berkeley — Los Angeles — London: University of California Press.

I.

**Co je
centrum
a co je
periferie?**

Strukturace kulturních prostorů a rozlišení na centra a periferie se zdají být samozřejmou realitou stejně jako povědomí o kulturních vlivech a kulturních spádech. Je však jisté, že v konkrétních situacích, ať už se to týká vztahu mezi jednotlivými literaturami, nebo jednotlivých spisovatelů, kteří se v mezikulturním prostoru pohybují, je skutečnost často složitější. Nelze než souhlasit s výrokem Jeana Bessièra, že za „paradigma mohou posloužit definice centra a periferie pouze v případě, že jsou minimalistické“ (Bessière, 2018: 19).¹ A to tím spíše, že se vždy jedná o problematiku vztahovou o vícero proměnných.

Ještě než probereme jednotlivé aspekty celé problematiky, je třeba formulovat základní definiční prvky, dle nichž lze ten či onen vztah mezi dvěma či více literaturami určit jako vztah mezi centrem a periferií. Po- užijeme k tomu jednoduché (a zjednodušující) dělení dichotomické, v němž lze jednotlivé znaky kategorizovat na ontologické, axiologické a smíšené, tj. takové, jejichž ontologické a axiologické charakteristiky zůstávají úzce propojeny. Navrženou dichotomickou kategorizaci je ovšem třeba vnímat nikoli jako systém výlučných opozic, nýbrž jako schematizaci krajních pólů, mezi nimiž se odehrávají dynamické procesy. Proměnlivost se týká jak postavení center, tak periferií, neboť to, co je určující, je právě vztahovost. Centrum mající svou periferii může být ve vztahu k jinému centru či centrum postaveno do periferní situace na základě týchž charakteristik. I z toho důvodu a pro úvodní zjednodušení ponecháváme stranou složitější problematiku semicenter a semiperiferií. A to tím spíše, jak uvidíme v následujících kapitolách — zejména v té, jež se dotýká procesů autonomizace a deperiferizace —, že vztah mezi centrem a periferií je danost historická, a tedy dějinně variabilní. Ukázat právě tuto dynamiku je ostatně jeden z úkolů této práce.

Pojmy centrum a periferie je třeba chápat jako popisné, nikoli jako hodnotící, kvalitativní soudy. Lze je vnímat jako objektivní, faktograficky podložené danosti, které lze shrnout do přehledné tabulky:

¹ „Seules les définitions du centre et de la périphérie peuvent servir de paradigmes, à la condition qu'elles soient minimales.“

Centrum	Periferie	Rysy
kontinuita	diskontinuita	ontologické
stabilita	nestabilita	
náskok oproti periferii	opožděnost vůči centru	
produkce > recepce	recepce > produkce	
soběstačnost	nesoběstačnost	ontologické a axiologické
originalita	napodobování	
komplex nadřazenosti	komplex méněcennosti	axiologické
autorita, autentifikace a legitimace hodnot	absence autority a síly k autentifikaci a legitimaci hodnot	
hodnotová koncentrace	hodnotová rozptýlenost	
axiologická nasycenost	axiologická nenasycenost	
výrazně hierarchizovaná axiologie s vertikální strukturací a hodnotovou vrstevnatostí (superpozice hodnot)	nehierarchizovaná axiologie s horizontální strukturací hodnot (juxtapozice hodnot)	
procesy exkluze, striktní ohraničenost	procesy inkluze (mísení, hybridizace), oslabená ohraničenost	

Kontinuita/diskontinuita, stabilita/nestabilita

Definiční ontologické rysy kontinuita/diskontinuita a z ní vyplývající stabilita/nestabilita se týkají nejen akumulace a trvání literárního a symbolického kapitálu ve smyslu Pascale Casanovové, ale také identitárního obrazu, který ta či ona literatura vytváří sama o sobě v rámci své vlastní terminologie a navenek jako své vlastní pojmenování. Ponechme stranou otázku označení literatury jako takové a rovněž otázku národní literatury, tedy historického pojmu, který se začal utvářet podle některých (Anderson, 2008; Casanova, 2012) již od odeznění středověkého univerzalizmu, ale který se definitivně začat prosazovat od 18. století a pak v 19. století

v souvislosti s utvářením národních států zakládajících svou identitu mimo jiné i na jazykové, kulturní a historické kontinuitě (Gellner, 1983). Pojem národní literatury je svébytný historický konstrukt, který s akumulací symbolického kapitálu sice souvisí, ale není s realitou akumulace totožný. Jestliže skutečnost kumulovaného kulturního kapitálu nelze zpochybňovat, je otázka pojmenování často složitější, neboť přesahuje do oblasti ideového identitárního konstruktu. Právě proměny pojmenování mohou být dobrým ukazatelem dynamiky v čase a její proměnlivosti.

Kontinuita/stabilita center je samotnými centry často málo vnímána, natož diskutována, neboť svou situaci považují za „přirozenou“. Tento pocit, který se zdá být samozřejmý, se v průběhu času teritorializuje, někdy i integrací mimoteritoriálních přínosů, které jsou nicméně považovány za národní v kulturním smyslu a které mohou přesahovat původní jazykové, ba státní hranice. Kdo dnes ve Francii i jinde přemýšlí o původně „nefrancouzských prvcích“ *stricto sensu* francouzské literatury: o historické specifičnosti okcitánské literatury, o literaturách v dialektu, o významu plantagenetovské dynastie a jejího anglo-francouzského území pro kurtoazní literaturu? To vše bylo začleněno do kontinuity francouzského literárního kapitálu, stejně jako autoři belgického, švýcarského, rumunského, irského či jiného původu.

Opak — nestálost sebezpojmenování a opakované snahy o vymezení — odkazuje k perifernosti. Pomysleme na situaci kulturně bohatých zemí, jako jsou Švýcarsko či Belgie. Lze zde sledovat nejistotu, jak a podle jakých kritérií vlastní literaturu označit: belgická literatura, belgická literatura ve francouzštině, valonská literatura atd. (Quaghebeur, 1990)? A které autory si přivlastnit a na základě čeho? A jak daleko do historie? Samo kladení otázek a jejich četnost svědčí o vědomé reflexi perifernosti.

Neustálenost označení a jeho kolísání, které jsou příznakem diskontinuity/nestability, často charakterizují vznikající periferní literaturu. V oblastech, kterými se v této monografii zabýváme, je to jev častý. Jak vymezit mexickou, peruánskou či argentinskou literaturu vůči hispanoamerické? Jak a na základě čeho oddělit literatury jednotlivých frankofonních afrických literatur, které označujeme jako subsaharské? Nejisté je také postavení martinické literatury vůči francouzské. Jasně to formulují Jean Bernabé, Patrick Chamoiseau a Raphaël Confiant ve *Chvále kreolství* (*Éloge de la créolité / In Praise of Creoleness*), když odmítají „nestabilitu pojmenování literární produkce vytvářené na [jejich] území: literatura afro-antilská,

negro-antilská, franko-antilská, antilská ve francouzštině, antilská frankofonní... atd.“ (Bernabé, Chamoiseau, Confiant, 1993: 35).²

Totéž co pro Martinik a Belgie platí i pro literaturu, která se kdysi nazývala kanadskou (především v opozici k anglické, rozuměj ovšem anglo-kanadské), pak francouzsko-kanadskou (v opozici k anglo-kanadské literatuře) a která se od roku 1964 sama označuje jako quebecká. Označení se týká změny jak územního vymezení, tedy teritorializace, tak seznamu autorů, kteří jsou považováni za příslušníky označené literatury. Zatímco dříve se francouzsko-kanadská literatura vztahovala na všechny autory píšící francouzsky v celé Kanadě, quebecká literatura se teritoriálně zužuje na quebeckou provincii, přičemž od osmdesátých let 20. století postupně integruje autory z řad přistěhovalců, indiánských autorů a v poslední době i autory alofonní, zejména anglofonní, kteří náležejí do quebeckého teritoria. Příklad Quebecu ukazuje na dynamiku diskontinuity, která se v procesu autonomizace a deperiferizace přetváří v integrující kontinuitu překonáním jazykových, etnických a kulturních rozdílů. Všimněme si však v dalších oddílech této práce, že tato nově konstituovaná quebecká centralita se axiologickou strukturací literárního pole liší od původně centrální francouzské, od níž se odpoutala.

Diskontinuita vynikne především tam, kde nově se utvářející moderní národní stát či národní společenství vidí svou literaturu jako znovuzrození či obrození. Příkladem může být „irské paradigma“, které analyzuje Pascale Casanovová (Casanova, 2012: 360n.). Velice zřetelný je ovšem příklad českého národního obrození s jednotlivými etapami a reflexí o smyslu českých dějin, radikálně formulovanou Hubertem Gordonem Schauerem (Schauer, 1886), zda má smysl vytvářet českou kulturu a snažit se o její světovost, anebo je smysluplnější rezignovat na českost a stát se součástí konstituující se germanofonní centrality. Kánon české literatury, tak jak je promítán do sebeobrazu, jež česká společnost o své kultuře má, je sám o sobě diskontinuitní, s mnoha „prázdnými“ či jen literárně méně vydatnými obdobími či dobami „temna“, jež je nutno zaplnit, rehabilitovat, rekonstituovat. A nejedná se jen o dobu pobělohorskou, ale i o literaturu 20. století, jak dosvědčují opakované diskuse odrážející nejistotu vlastního sebeobrazu a sebeurčení. Připomeňme, co se českého prostředí týče, spor historiků a filozofů o smysl českých dějin (1895—1938), statě Václava Černého „Mezi

2 „[...] l'instabilité dénomminative de la production écrite de nos pays: littérature afro-antillaise, négro-antillaise, franco-antillaise, antillaise d'expression française, francophone des Antilles..., etc., tous qualificatifs que nous déclarons désormais inopérants.“

Východem a Západem“ v *Kritickém měsíčníku* (Černý, 1945), sepsané krátce po konci druhé světové války, nebo polemiku mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem o „Českém údělu“ v závěru roku 1968 (Kundera, 1968b; Havel, 1968). Křehkost a nesamozřejmost lze považovat za indicie rekurence hrozby periferizace a marginalizace.

Podobná situace je v dalších, moderně se (re)konstituujících literaturách střední, severní, východní a jihovýchodní Evropy. Z tohoto hlediska — ale i hledisek jiných — vykazuje česká literatura některé znaky periferie.

Náskok/opožděnost

Dichotomie označovaná jako předstih a opožděnost se na první pohled zdá být důvodem pro koncepci Pascale Casanovové a jejího nultého greenwichského poledníku napředuujícího v čase jako stálá přítomnost (Casanova, 2012: 15n.): dynamické centrum inovuje a periferie je následuje ve snaze dosáhnout. Takový náhled je silně zjednodušující, neboť málo zohledňuje iniciativy periferií a jejich inovační schopnosti. Situace je pochopitelně složitější a ani Pascale Casanovová nepopírá přínos periferních autorů pro měnám centrální estetiky.

Co je ovšem pro nás u této kategorie určující, je sama percepce času a prostoru, totiž rozdíl mezi tím, jak je tento aspekt vnímán z centra směrem k periferii, a tím, jak situaci vnímá periferie v opačném zřeteli. Z antropologického a sociologického hlediska podobnou situaci analyzuje Arjun Appadurairová v práci *Modernity at Large* (Appadurai, 2000), jejíž třetí oddíl „Postnational Location“ a zvláště kapitola „The Production of Locality“ (Appadurai, 2000: 178n.) jsou věnovány valorizaci toho, co bychom mohli pojmenovat jako proměnu periferie. V souvislosti s časem ukazuje Appadurairová na nutnost odklonu od toho, co nazývá *eurochronology* (Appadurai, 2000: 30). Přijmeme myšlenku, že periferie nemusí mít časovost a prostorovost totožnou s centrem, že může žít v jiném čase, který je jistým způsobem jeho vlastním nultým poledníkem. Jedno z přesvědčivých svědectví pochází od Marguerite Yourcenarové, původem a tvůrčí dráhou periferní francouzsko-belgické autorky, která se nakonec prosadila v pařížském centru. Vztah centra a periferie byl několikrát tematizován v jejích románech a komentářích, například v „Předmluvě“ k reedici (1963) jejího raného díla *Alexis aneb pojednání o marném boji* (*Alexis ou Le Traité du Vain combat*, 1929). V něm se zabývá možnými zdroji inspirace:

[...] příliš zapomínáme na existenci jakéhosi zákona opožděného šíření, který znamená, že kultivovaní mladí lidé kolem roku 1860 četli spíše Chateaubrianda než Baudelaira a ti na konci století spíše Musseta než Rimbauda. Já, která si nečiním nárok na jakoukoli charakteristiku, jsem prožila mládí v relativní lhostejnosti k současné literatuře, což bylo částečně způsobeno studiem té minulé [...], částečně instinktivní nedůvěrou k tomu, co by se dalo nazvat módními hodnotami. (Yourcenar, 1971: 32)³

Marguerite Yourcenarová nepopírá opožděnost periferie, ale zároveň ukazuje další důležitý rozměr, totiž zakotvenost v univerzalitě, která je svým způsobem „absolutní“ časovou kumulací (a také kumulací kulturního kapitálu) se závažnými důsledky. Autorka se k tomuto tématu vrací několikrát, například v *Hadriánových pamětech* (*Mémoires d'Hadrien*) (Yourcenar, 1971: 32; Yourcenar, 1974: 42) nebo ve své fiktivní autobiografii *Pietní vzpomínky* (*Souvenirs pieux*, 1974, přeloženo do češtiny a zahrnuto spolu se *Severofrancouzskými archivy* do souhrnného překladu *Bludiště světa*). Zde v souvislosti s provinčními kořeny mateřské linie své rodiny charakterizuje časový a kulturní prostor města Lutychu:

Velkorysý styl křtitelnice v kostele svatého Bartoloměje, vytesané kolem roku 1110, buď vývoj o čtyři století předbíhá, nebo je o tisíc let zpožděný. Na jedné straně je předejrou k rafinovaným řasení a aktům Ghibertiho; na druhé straně nás svalnatá záda legendárního filozofa Kratona přijímajícího křest upomínají na basreliéfy Augustova Říma. Křtitelnice, dílo jistého Reniera de Huy, který modeloval, jako se modelovalo v antice, nutí vzpomenout jednoho filozofa z lutyšského kraje, panteisty Davida z Dinantu, který o století později zase myslel, jako se myslelo v antice, a byl právě z toho důvodu v roce 1210 upálen v Paříži na místě dnešní Tržnice, neboť se inspiroval Anaximandrem a Senekou. *Quis est Deus? Mens Universi*. [...] Lutych, ležící mezi Kolínem nad Rýnem Alberta Velikého a Abélardovou Paříží a díky stálému putování kleriků a duchovenstva v kontaktu s Římem i s cisterciáckým opatstvím v Clairvaux, zůstává až do konce 13. století důležitou zastávkou na cestě ducha. (Yourcenar, 1988: 53)⁴

3 „[...] nous oublions trop l'existence d'une sorte de loi de diffusion retardée, qui fait que les jeunes gens cultivés vers 1860 lisaient Chateaubriand plutôt que Baudelaire, et ceux de la fin du siècle Musset plutôt que Rimbaud. Pour moi, qui ne me prétends du reste à aucun degré caractéristique, j'ai vécu mes années de jeunesse dans une indifférence relative à la littérature contemporaine, due en partie à l'étude de celle du passé [...], en partie à une instinctive méfiance envers ce qu'on pourrait appeler les valeurs de Vogue.“

4 „Le grand style des fonts baptismaux de Saint-Barthélemy, sculptés vers 1110, semble en avance de quatre siècles ou en retard d'un millénaire. D'une part, il prélude aux drapés et aux nus savants

Úvaha Marguerite Yourcenarové jistě není ekvivalentní odborné analýze jevu. Nicméně svědčí jak o odpozorované realitě, tak o způsobu nahlížení na periferní postavení oblasti, kam spisovatelka situuje své kořeny. Důležité je i to, že tuto periferii charakterizuje prostorově jako křižovatku cest, tedy jako místo, které nestojí stranou kulturních výměn. Svým svědectvím Marguerite Yourcenarová naznačuje, že periferie si za jistých podmínek vytváří autonomní časoprostor *sui generis*, který sice musí počítat s časovostí centra, ale v některých momentech vývoje může centrum také předstihnout. Mohli bychom násobit příklady, které valorizují periferii tím, že ukazují její schopnosti a výhody. Na tomto se spokojíme s odkazem na některé pasáže v dalších kapitolách týkajících se deperiferizace. Ostatně obdobný argument jako u Yourcenarové lze nalézt v Kunderově esejí o skladateli Leoši Janáčkovi (Kundera, 1993: 212; Kundera, 2004) nebo v jeho propagaci středoevropských spisovatelů, jako byli Robert Musil nebo Witold Gombrowicz jakožto tvůrců, kteří z „opožděné“ periferie předběhli centrální avantgardu (Kundera, 1993).

Koncentrace časovosti a negace časovosti

Je jistě rozdíl mezi periferiemi, které se mohou opřít o již konstituovanou kulturní tradici a rozehrát časovou valorizační hru mezi póly univerzality a inovace, a těmi literaturami, které se v 19. století či ještě později teprve začaly utvářet či znovu utvářet. Časovost se zde může promítnout do dvou postojů. Jedním z nich je již zmíněné dohánění, které se projevuje zrychlenou kumulací času v překryvu proudů a hnutí. Překotné přijímání podnětů přicházejících z centra, ale nejen z centra, představuje jiný aspekt dynamického vztahu mezi centrem a periferií. To, co je v centrální literatuře rozloženo v časové ose jako postupné vytěšňování starého novým, se v periferním prostoru kumuluje v rámci jedné současnosti. Je to jeden z rysů jisté fáze vývoje mnoha literatur, o kterých bude pojednáno: quebecké, brazilské, angolské aj. To má pak dopad na axiologickou strukturaci

de Ghiberti; de l'autre, ce dos musclé du légendaire philosophe Craton recevant le baptême nous ramène aux bas-reliefs de la Rome d'Auguste. Cette œuvre de Renier de Huy, qui modelait à l'antique, fait irrésistiblement rêver à un philosophe du pays de Liège qui pensa à l'antique un siècle plus tard, et fut brûlé à Paris en 1210 sur l'emplacement actuel des Halles pour s'être inspiré d'Anaximandre et de Sénèque, le panthéiste David de Dinant. *Quis est Deus? Mens Universi*. [...] Placé entre la Cologne d'Albert le Grand et le Paris d'Abélard, en contact avec Rome et Clairvaux par le va-et-vient des clercs et des hommes d'Eglise, Liège reste, jusqu'à la fin du XIIIe siècle une étape sur les routes de l'esprit." (Yourcenar, 1974: 78–79)

literárního pole. Zejména některé nově se konstituující literatury si svou univerzálnost mohou vytvářet jiným způsobem a zároveň jiným způsobem rozvíjet vlastní literární tradici.

Radikální odklon od časového faktoru nacházíme tam, kde je kulturní periferie konfrontována s absencí vlastních dějin, lépe řečeno s nemožností ztotožnění s dějinami, jež napsali a vnutili jiní z moci své kulturní a politické nadřazenosti. Nepřijetí dějin psaných a vnucených druhými se v různých podobách projevuje téměř ve všech nově se utvářejících literaturách obou Amerik a Afriky. V nejradikálnější podobě ji najdeme v dekolonizační reflexi vycházející z bývalých otrokářských oblastí Karibiku, jejichž identita se odvozuje od vykořeněných otrockých mas vytržených z Afriky. Společným znakem takových postojů je důraz na prostorovost, avšak bez teritorializace, tedy bez prostorového zakotvení. Varianta takového pojetí je kupříkladu jedním z klíčů k poetice martinického autora a myslitele Édouarda Glissanta. *Negace centrality*, a tedy časového a prostorového faktoru, je osou jeho pojetí Totality světa — Všesvěta (*Tout-monde*), jemuž dominuje aktuální Místo, z něhož je organizováno psaní a které překračuje dichotomii centrum/periferie v dialektické syntéze. Ta se představuje jako síť „archipelického myšlení“ (*pensée archipélique*):

Pravý vztah není od jednotlivého k obecnému, ale od Místa k totalitě světa, která není totalitárností, ale jejím opakem v rozmanitosti. Místo není územím: člověk přijímá sdílení Místa, pojímá je a prožívá je v představě bloudění, přičemž je brání před jakoukoli denaturací. (Glissant, 1997: 194)⁵

Při pohledu z periferie se, obecně vzato, pojmy náskok a opožděnost relativizují, popírají nebo mění ve výhody. Současně dochází k progresi v „periferní“ argumentaci. Zdá se, že Marguerite Yourcenarová si je vědoma rozdílu mezi centrem a periferií, zatímco koncepce Édouarda Glissanta tento rozdíl zpochybňuje a nahrazuje ji zcela originální koncepcí. Myšlenku organizace kulturního prostoru, kterou Glissant navrhuje a která popírá nultý poledník Pascale Casanovové, bychom mohli považovat za projev autonomizace periferií a jejich deperiferizace na cestě k vlastní centralitě. Je také znakem posunu od axiologického pojetí moderny k postmoderně. O tom více níže.

5 „La relation vraie n'est pas du particulier à l'universel, mais du Lieu à la totalité du monde qui n'est pas le totalitaire, mais son contraire en diversité. Le lieu n'est pas un territoire: on accepte de partager le lieu, on le conçoit et on le vit dans une pensée de l'errance, alors même qu'on le défend contre toute dénaturation.“

Recepce/produkce, soběstačnost/nesoběstačnost

Poměr mezi recepcí a produkcí je dalším ukazatelem centrality nebo perifernosti. Jak ukazují studie sebrané pod redakcí Gisèle Sapirové ve svazku *Rozporuplnost globalizace v oblasti vydavatelství* (*Les contradictions de la globalisation éditoriale*, 2009), periferie vydávají proporcionálně více překladů než centra, některé z nich nemají dostatečný produkční potenciál, případně se zde projevuje nedostatek vydavatelství, redakcí a souvisejícího systému podpůrných institucí. Periferie jsou často ve velké míře dovozci kulturních statků, zatímco centra jsou produkčně soběstačná a svou produkci vyváží. Výrazně se na periferizaci může podílet malý rozsah domácího knižního trhu.

Procesy deperiferizace obecně ukazují důležitost rozvoje knižního trhu v jeho nejružnějších složkách od vydavatelství přes distribuci, literární kritiku, kulturní instituce až k dostatečnému čtenářskému zázemí, schopnému a ochotnému literární produkci konzumovat. Uvidíme, že vydavatelská a legitimizační soběstačnost může být považována za klíčový faktor kulturní emancipace, deperiferizace a konstituování centrality. Navíc společlivá funkce knižního trhu úzce souvisí s axiologickými faktory, jako je ověřování a konsekrace literárních hodnot, a ovlivňuje také definiční znaky, které kombinují ontologické a axiologické znaky spojené s exportem/importem estetiky a šířením estetických impulzů z center k periferiím, jako je tomu v případě dichotomie originalita/imitace.

Import kultury a recepce estetických podnětů z centra je jev komplexní a mnohotvárný. Periferie nejsou v tomto vztahu pasivními příjemci. Příchozí podněty procházejí selekcí, obvykle determinovanou jak rezistencí, tak potřebami recepčního literárního pole. Hodnotová konfigurace daného literárního pole, její silná a slabá místa směřují k aktivní apropriaci přijímaného. Periferie většinou absorbují to, co jim schází v jejich estetických tendencích, nebo to, co je k jejich tendencím komplementární. Každý cizí vliv je výsledkem nejen nabídky, ale i poptávky a výběru přijímajícího. Je zřejmé, že v těchto úvahách se pohybujeme pouze v hrubých rysech a že konkrétní recepční situace pak vždy záleží nejen na makrofaktorech, ale také na jednotlivých aktérech — autorech, redaktorech, překladatelích aj. — a na jejich cílech a strategiích. Síla přivlastnění pak určuje charakteristiku a začlenění přijatého uvnitř recepčního literárního pole.

Selektivnost má dopad i na to, jakou úlohu hraje ten či onen autor v domácím a recepčním prostředí. Ve sbírce esejů *Setkání* (*Une Rencontre*, 2009,

zde 2011) upozorňuje Milan Kundera na rozdílné postavení Anatola France ve Francii a v zemích střední Evropy a v české literatuře. Činí tak s odkazem na výrok Emila Ciorana: „Tady [ve Francii] jeho jméno nikdy nevyslovte nahlas, všichni se vám vysmějí.“ (Kundera, 2011: 36)⁶ Je to proto, že ve francouzské tradici se tento spisovatel stal obětním beránkem surrealistické avantgardy jako představitel zapšklého akademismu, zatímco pro literatury střední Evropy představoval vzor francouzského kritického ducha a racionalistického skepticismu. Mohli bychom takto uvažovat i o řadě dalších autorů a jednotlivých dílech. Připomeňme konstataci Pierra Bourdieu (Bourdieu, 1990, 2002), že vstupem textu do jiného kontextu se mění jeho význam.

Ať už se jedná o překlady, nebo o vliv proniknuvší prostředím literární kritiky, adaptace či imitace, recipovaná tvorba zcela nesplývá s tvorbou domácí, ale vytváří uvnitř recepčního prostředí zvláštní podsystém. Práce Itamara Evena-Zohara a jeho teorie polysystému (Even-Zohar 1978, 1979, 1990, 2010) poukazují na plodnou heterogenitu, jež překladová a obecněji recipovaná literatura může uvnitř daného literárního pole vytvářet v konfrontaci mezi estetikou domácí a importovanou. Týká se to nejen textů, ale i estetiky a estetických podnětů. Jednotlivé studie o deperiferizaci v jednotlivých regionech románských literatur obou Amerik a Afriky v následujícím oddíle ukazují obecně, že i velké kulturní proudy nabývají v recepčním prostředí specifické znaky. Je tomu tak třeba u brazilského osvícenství, pojetí romantismu a realismu, ale také u brazilského či argentinského regionalismu nebo u lokálních specifičností mexicko-americké literatury takzvaného Aztlánu apod. Zcela specifická je antikoloniální modulace výchovného románu v afrických subsaharských literaturách ve francouzštině. Stejně tak quebecký román rodné hroudy (*roman du terroir*) není variantou francouzského regionalismu a zaujímá jinou, mnohem významnější část quebecké literární produkce, a to jak v próze, tak v poezii, zejména proto, že hraje důležitou roli v posilování autonomního postavení, neboť se staví proti pařížanství a exotice quebeckých modernistických básníků prvních desetiletí 20. století. Stejně tak nelze quebecký surracionalismus redukovat na surrealismus, protože v quebeckém kontextu představují jeho složky, zejména blízkost k abstraktní malbě Paula-Émila Borduase a k barokizujícímu hledání „průzkumného jazyka“ (*langue exploréenne*) Clauda Gauvreaua, důležité estetické diferenciacní a inovativní faktory (Kyloušek, 2012). Quebecký příklad ukazuje, jak se periferní prostředí při apropiaci vnějších podnětů propracov-

6 „Ne prononcez jamais ici son nom à haute voix, tout le monde se moquera de vous.“

vává k vlastní estetice a ke zcela specifickým a autonomním hnutím. Zmíňme alespoň frankofonní *négritude*, lusofonní *negritude*, haitský *noirismus* a *indigénismus*, andský *indigenismus*, afrokaribské *neobaroko*, gaučovskou literaturu a magický realismus či brazilskou antropofagii. Svědčí nejen o lomu vnějších vlivů v prostředí periferie, ale zejména o přínosu a vlivu původně periferních podnětů na centralitu.

Axiologie

Axiologické rysy jsou rozhodujícím faktorem ve dvou rozdílných oblastech: tou první je otázka autonomie literárního pole, tou druhou pak axiologická struktura literárního pole.

Ponechme stranou spíše behaviorální problém komplexu nadřazenosti/podřazenosti. Je součástí vztahu k symbolickému kapitálu center a projevem symbolického násilí a dominance, přeneseme-li tento jev ze sociologie do oblasti meziliterárních vztahů (Bourdieu, Wacquant, 1992: 110—143, kapitola „La Violence symbolique“).

Soustředme se na mnohem zásadnější otázku ověřování a legitimizace literárních hodnot. To jsou totiž rozhodující faktory, které určují centrální/periferní status literatury. Extrémní je situace, kdy je periferie zcela závislá na autentifikačních a legitimizačních instancích centra. Obvykle se s ní shledává v počátcích vznikajících periferních literatur. Tento stav, který se výrazně objevuje například u frankofonních subsaharských literatur, trvá obvykle krátce. Ve většině případů je v sázce otázka vyšší autority centrálních kultur nad periferními, neboť centrální literatury jsou blíže světovosti a univerzálnímu uznání.

Obecně ovšem také platí, že pouze literatura, která vytváří vlastní legitimizační a nezávislé instituce a instance kritiky a uznávání hodnot, může usilovat o autonomii a hodnotové odpoutání od centra a jeho autentifikačních a legitimizačních instancí. Institucionální rámec zahrnuje i existenci vydavatelství, ediční činnost, kritické časopisy určující kvalitu kritiky. Přidejme k tomu podpůrné instituce: knihovny, školství, včetně vysokoškolského, divadla, muzea. Od toho se přímo či nepřímo odvíjí kvalita a počet čtenářů ovlivňující zpětně knižní a časopisecký trh. Hospodářství a kultura jsou zde propojeny. Autonomizace a deperiferizace, a to až k ustavení vlastní centrality, nejsou jen záležitostí literatury nebo estetického vlivu.

Co se axiologie týče, je třeba zdůraznit jeden specifický faktor propojený s literární tvorbou, totiž silný vliv jazykové problematiky a normativní autority nad jazykem a jazykovou normou. Projevuje se to v rozsáhlém hispanofonním areálu, je to i problematika silně přítomná v deperiferizaci brazilské literatury. Citlivá je pak jazyková otázka zejména ve frankofonní oblasti Afriky a Ameriky, kde si dlouho hlavní slovo uzurpovala Paříž a pařížská nakladatelství. Jazyk a literární norma prosazované skrze pojem stylu dlouho hrály roli při výběru periferních autorů, kteří se chtěli prosadit nebo být schváleni centrem. Procesy deperiferizace, které představíme v následném oddíle, obsahují důležitou jazykovou složku: zavedení *joualou* v quebecké literatuře, kreolštiny v karibské literatuře nebo indianismů a afrikanismů u indiánských a afrických autorů.

Axiologická strukturace literárního pole — případová studie

Poslední dvě kritéria — nadřazenost/podřazenost a síla/absence legitimizační autority — neplatí jen v rovině konstatace, ale promítají se dlouhodobě do axiologické strukturace literárního pole. Proto je rozdíl mezi centrem a periferií nutno považovat za východisko dvou historických situací a dvou odlišných dynamik, z nichž ta periferní se jeví jako zdroj nynější obecné postmoderní axiologie, zatímco centrismus zůstane po dlouhou dobu více spjat se svými modernistickými a avantgardními počátky. Hypotéza, kterou se pokusíme ilustrovat a doložit v případě rozdílu mezi Quebecem a Francií, se týká vlivu historicky konstituované periferní strukturace hodnot na současnou situaci, včetně centrálních literatur.

Axiologická strukturace centra se vyznačuje silnou koncentrací hodnot, která vyplývá z dlouhodobé akumulace literárního kapitálu (Casanova, 2012: 28n.). To má dvojí dopad: vysokou saturaci literárního pole a v důsledku vytvoření mechanismů exkluze a ruptury s předchozími estetickými etapami, to vše při „vertikální“ hierarchické strukturaci hodnot, kde nejvyšší hodnoty vytlačují a marginalizují ty nižší jakožto překonané. Situaci hodnotového přetlaku a mechanismů exkluze ilustruje Pierre Bourdieu v knize *Pravidla umění*, kde analyzuje strukturaci a dynamiku literárního pole plně konstituované moderní literatury a společnosti. Stačí se podívat na jeho prezentaci avantgardních básnických revolucí kolem roku 1900 od syntetismu a integralismu přes unanimismo, sincerismus či druidismus až k futurismu, simultaneismu, floralismu, intesismu, dynamismu,

efreneismu apod., abychom si všimli zrychlení literárního života ve formu-
laci a rychlém sledu asi třiceti avantgardních poetik v konkurenční situaci
zvýšeného napětí, roztržek a rozchodů s předchozím stavem a přísného
funkčního vymezení (Bourdieu, 2010: 168—171). To vše v těsném časovém
sledu v rozmezí jednoho desetiletí.

Tuto procesualitu centrální literatury v období nástupu avantgard lze
konfrontovat s periferní situací z téhož období, kterou představil Michel
Biron (Biron, 1992, 2000) při analýze nástupu quebecké moderny, jíž do-
minuje Montrealská škola (École littéraire de Montréal, 1895—1935), patřící
do první fáze deperiferizace quebecké literatury.

Východím bodem argumentace Michela Birona je rozdíl mezi společ-
ností a společenstvím, jak jej definoval antropolog Victor Witter Turner,
podle něhož „communitas vzniká tam, kde není struktura“ (Turner, 1991:
135).⁷ Transfer do kultury a literatury, s nímž operuje Biron, je jistě přijatelný,
a to z několika důvodů. Sám Turner hovoří nejen o původních národech, ale
z antropologie přenáší svou koncepci do sociologie a kultury (hnutí hippies,
protestní kultura) a oproti pevněji strukturovaným rámcům moderní spo-
lečnosti staví otevřenost, neustálenost a absenci pevných rámců *commu-
nitas*. Totéž, jen s dalším posunem k literatuře, literárnímu životu a dění,
ukazuje Michel Biron. Konečně osmóza, substituce a výměna hodnot je sou-
částí Bourdieuova vztahu mezi společenským a kulturním polem (Bourdieu,
2010: 156—171) a z hlediska literatury a integračního účinku estetické funkce
je nasnadě poukázat na koncepci estetické funkce dle Jankoviče (Jankovič,
2005: 141—149, kapitola „Estetická funkce a významové sjednocení“).

Právě jako situaci *communitas* popisuje Biron literární dění v Quebecu
na přelomu 19. a 20. století, neboť strukturace sociálních a kulturních hod-
not, které ji charakterizují, zaostává za výraznou hierarchizací takzvaných
moderních společností. Upozorňuje na sociologické i literární rysy que-
becké kultury: na absenci výrazného působení literárního trhu, na slabou
tendenci k autonomizaci literárního pole, na absenci strukturující síly po-
larizace mezi tradicí a modernitou (tedy na jinou temporalitu), na absenci
strukturující síly ruptury, na slabou axiologickou nasycenost literárního
pole, na tendenci k nediferenciaci funkcí, ať už v literárním dění, nebo
u jeho aktérů, na axiologickou inkluzi převažující nad exkluzí. Jde tedy
o situaci, která se radikálně liší od analýz, o nichž se zmiňuje Pierre Bour-
dieu v *Pravidlech umění*.

7 „For me, communitas emerges where social structure is not.“

Rozdíl mezi oběma situacemi — francouzskou a quebeckou — je možné zobecnit a spojit s rozdílnými charakteristikami centra a periferie či periferií v daném období a s nově se konstituujícími národními literaturami. Zatímco poměry v centrálních kulturách, plně nasycených autory a díly, se vyznačují silnou koncentrací a hierarchizací hodnot a v důsledku toho směřují k žánrové, diskurzivní a funkční diferenciaci a k mechanismům exkluze, periferie vykazují nízkou axiologickou nasycenost literárního pole, kde dominuje juxtapozice hodnot. Je tak podpořena nediferenciace a axiologická inkluze, která převažuje nad exkluzí a usnadňuje diskurzivní hybridizaci výrazových forem a žánrů. Na základě tohoto předpokladu je možné formulovat hypotézu o rozdílech mezi dlouhodobými literárními procesy a habitusy centra a periferie. Ve francouzské literatuře, synekdoše Evropy, se utvářel literární kánon, v němž se specifická estetická funkce promítla do požadavku autonomie literárního pole a realizovala se cestou konstituování beletrie a „čistých“ žánrů včetně románu, kde literárnost představuje specifikující estetický faktor, odlišující literární diskurz od diskurzu vědeckého, politického, publicistického atd. Jiná byla situace nově se formující francouzsko-kanadské a quebecké literatury, neboť konfigurace literárního pole svou hodnotovou nenasyceností, nevýraznou strukturalitou a otevřeností umožňovala začleňování „nečistých“, neliterárních forem a výrazových postupů do literárního diskurzu. Od 19. století tato hybridizace a interdiskurzivita (Kwaterko, 1996) tvoří referenční nit kultury a vytvářející se literární tradice. Tyto tendence předznamenávají postmoderní axiologii, která se v evropských literaturách prosadí až ve druhé polovině 20. století, částečně i vlivem původně periferních literatur (Faulkner, hispanoamerický magický realismus, Salman Rushdie aj.).

Vraťme se k Turnerově koncepci a Bironově exemplifikaci prolínání literárních hodnot, statutu textů a literárního dění, včetně postavení spisovatelů a fungování literárních hnutí. Dlouhá, čtyřicetiletá existence Montrealské literární školy a její postupné proměny v estetických dominancích poezie od symbolismu a dekadence k regionalismu jsou ve srovnání s Evropou ve stejném období přinejmenším neobvyklé. Michel Biron také popisuje různorodé složení montrealské skupiny a její veřejné akce, jako například *soirée* z 26. května 1899: po přednášce o vzdělávání ve Spojených státech amerických na téma „Úspěch v životě“, kterou přednesl předseda Montrealské literární školy Wilfrid Larose, novinář, absolvent obchodní akademie a v té době autor reportáží *Kanadské rozmanitosti* (*Variétés canadiennes*, 1898), následovala recitace básně quebeckého prokletého básníka

Émila Nelligana. Michel Biron ukazuje, do jaké míry se tyto dvě *success stories*, příběh amerického podnikatelství a příběh avantgardního básníka, doplňují a prolínají:

Nerozlišenost ve vnímání americké *success story* a „Romance o víně“ je tak výrazná, že se oba diskurzy vzájemně kontaminují. [...] Postava básníka se jeví jako dvojník *self-made man*, ale je to dvojník naruby. (Biron, 1992: 159)⁸

Argumentace Michela Birona odkrývá diskurzní splývavost, nedostatečnou diferenciaci toho, co je literární a neliterární. Tuto tendenci můžeme konkretizovat pohledem na životopisy a díla mnoha quebeckých autorů. A budiž nám věřeno, že se jedná o jeden z obecných a dlouhodobých rysů utvářející se quebecké literatury. Omezme se na dva příklady, jeden z 19. století, druhý z 20. století. *Charles Guérin, román o kanadských mravech* (*Charles Guérin, roman de mœurs canadiennes*, 1846—1847) od Pierra-Josepha-Oliviera Chauveaua je, jak už název napovídá, inspirován Balzakiem a francouzským mravoličným románem. Ústřední úvaha románu se zabývá sociologickým problémem budoucnosti francouzsko-kanadských elit a autor svůj názor dokládá faktografickými poznámkami o vývoji francouzsko-kanadské demografie. Nechybí ani prezentace národních písní, pojednání o rozdílech mezi quebeckou a francouzskou francouzštinou, o novinových článcích z roku 1832, o požárech roku 1846 a modernizaci měst Quebecu a Montrealu, o kultuře hřbitovů, o epidemiích cholery v Quebecu se všemi statistikami: je to směs fikce a faktografie, literárního, sociologického a politického diskurzu.⁹ Józef Kwaterko tuto vlastnost pronikavě označil jako interdiskurzivitu (Kwaterko, 1996). Byť ji vztáhl na moderní quebeckou prózu šedesátých let 20. století, vidíme, že tendence sahá hluboko do minulosti.

Jednou založená tradice pokračuje ve 20. století i v současnosti. Příkladem je Jacques Ferron (1921—1985), jeden z klasiků moderní quebecké literatury, který nikdy nepřestal vykonávat svou lékařskou profesi a zároveň publikoval velkou část svého díla, více než pět set textů — povídek, esejů, vyprávění, ale i román na pokračování *Spása Irska* (*Le Salut*

8 „La cointelligibilité de la *success story* et de la ‚Romance du vin‘ est telle que les deux discours se contaminent l'un l'autre. [...] La figure du poète se présente comme le double de la figure du *self-made man*, mais le double inversé.“

9 Čerpáme z internetové reprodukce vydání z roku 1853 dostupné z: https://fr.wikisource.org/wiki/Charles_Gu%C3%A9rin,_roman_de_m%C5%93urs_canadiennes/%C3%89pilogue/Notes_de_l%E2%80%99Auteur.

de l'Irlande, 1966—1967) —, v lékařském časopise *L'Information médicale et paramédicale*. Byl také zakladatelem Nosoroží strany (Parti Rhinocéros, 1963), jejímž heslem bylo „nikdy nedodržel volební sliby“, což byl dadaistický ekvivalent jeho vážné politické angažovanosti, zejména v době takzvané říjnové krize v roce 1970, kdy byl vyjednavatelem mezi policií a teroristy Fronty za osvobození Quebecu (Front de Libération du Québec). Jednotlivé aspekty Ferronových aktivit jsou úzce provázány a nelze je oddělit. Byl spisovatelem, protože byl také lékařem a veřejně činnou osobností. Tato hybridizace činností se odráží v jeho tvorbě, která mísí žánry v originální syntéze. Jen jeden příklad: titul *Divoké růže, krátký román následovaný pečlivě uvedeným milostným dopisem* (*Les Roses sauvages, petit roman suivi d'une lettre d'amour soigneusement présentée*, 1971). Román spojuje fiktivní — mýtotvorné — vyprávění o incestním vztahu, jež zcela převrací hypotext Šípkové Růženky a v malé dívence spatřuje incestní svůdnici a vražedkyni matky. Po beletrii následuje kritický esej o drastických metodách léčby v psychiatrických ústavech padesátých a šedesátých let a tento „Úvod“ je rozšířen o záznam svědectví pacientky, její „Milostný dopis“. Tyto tři části tvoří kompoziční jednotu a vzájemně se objasňují. Fikce dodává lékařskému a polemickému diskurzu „Úvodu“ dopad a autoritu, kterou by sám o sobě neměl, zatímco pacientčin dopis přidává důvěryhodnost a autenticitu fikci. Esejistický „Úvod“ zase lépe než románová fikce ilustruje specifika psychiatrických léčení, vysvětluje složitost faktorů, které ovlivňují mentalitu a psychiku, a propojuje tak psychologii postav ve fikci s konkrétním, skutečným případem jistě Aline Dupireové a vytváří pozadí pro její dopis. Celkově pak románová forma a literárnost fikce tlumí strohost nálezů lékařské dokumentace a ozařují jak esejistickou diatribu, tak pacientčinu výpověď: skrze fikci odhalují nevědomé motivy archetypů, jež proměňují osobní osud v osudovost, a tímto vytržením z nahodilosti povyšují příběh konkrétního života do linie literárních děl.

Na podrobněji probraném případě Ferronova románu jsme se snažili ilustrovat estetické důsledky konstituované tradice, jejíž počátky je třeba spatřovat v povaze axiologické strukturace periferie upřednostňující juxtapozici a hybridizaci hodnot v původně nenasyceném literárním poli. Považujeme tuto specifickou obdobnou té, která charakterizuje výše zmíněnou odlišnost ve vnímání a funkčnosti temporality. Literarita původně konstituovaná v periferní situaci se nemusí identifikovat s literaritou centra. Na rozdíl od centrality (Bourdieu, 2010; Casanova, 2012) se dichotomie autonomie/heteronomie v původně periferních literaturách posouvá k výrazné

integraci diskurzivní heteronomie do literárního diskurzu. Nicméně i zde platí dominance estetické funkce, jež svým transcendentním a integrujícím účinkem — podle Jankoviče (Jankovič, 2005: 141—149) — zajišťuje axiologickou integraci heteronomie v rámci autonomie literárního pole, a tím i vznik inovativních estetických strategií. Konstatace formulovaná pro quebeckou literaturu není ojedinělá, potenciál axiologie periferního původu mohou ilustrovat i další případy. V následujících oddílech se to pokusí ozřejmit některé studie.

Od jednoduchého ke složitosti

V předchozí části jsme se soustředili na základní dichotomie vztahu mezi centrem a periferií a pokusili se na příkladech hlouběji osvětlit rozdíly a základní identifikační znaky, podle nichž lze rozpoznat a definovat to, co je periferie a co centrum. Řekněme, že pro větší názornost jsme si situaci zjednodušili při vědomí, že mezikulturní situace a meziliterární vztahy jsou mnohem komplexnější.

Do této složitosti nabízí dobrý vhled soubor statí publikovaných pod vedením Amauryho Dehouxe *Centra a periferie světové literatury. Představa propojené divezity (Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité, 2018)*. Především prezentace mimoevropského prostoru — Číny, Indie, literatur Indického oceánu — napovídají, že problematika *Weltliteratur* či *světové republiky literatury* je z největší části vymezena expanzí evropských literatur a jejich jazyků a že mimo tento prostor se ocitáme v jiném percepčním a názorovém horizontu. To, co přetrvává, je patrně jen sám koncept centrality a perifernosti. To, co se mění, je samo pojetí literatury, tedy toho, co se za literaturu počítá a co je v jejím rámci valorizováno dle hierarchizujícího klíče. Příkladem to ukazuje kapitola „Centra a periferie: případ současných arabských literatur Indického oceánu“ („Centres et périphéries: le cas des littératures arabes contemporaines dans l’océan Indien“) Bénédicty Letellierové (Dehoux, 2018: 149—166), která prezentuje arabsky psanou tvorbu v asijském regionu Indického oceánu. Úzké propojení arabsky psané literatury s náboženstvím valorizuje náboženskou poezii, zde súfistické inspirace, mění hodnoty toho, co je v evropských či Evropou iniciovaných literaturách za literární hodnoty považováno. V polycentrickém oběhu hodnot této oblasti se také jinak konfigurují vztahy mezi orální a tištěnou literaturou, mezi četbou a veřejným přednesem.

Podobný posun, byť jiného rázu, lze pozorovat ve stati čínského autora Shi Zhonghyiho „Srdce písemnictví a socha draka z pohledu všeobecné poetiky“ („Le Coeur des lettres et la sculpture du dragon dans la perspective d'une poétique universelle“) (Dehoux, 2018: 71—87): jeho pohled na evropskou kulturu a literaturu od antiky po dnešek se do značné míry vymyká navyklým evropským kritériím a v podstatě odsouvá Evropu na okraj světa, řekněme na svou, čínskou periferii. V jiné souvislosti platí totéž o spisovatelích, které si evropská kultura z jiných kulturních oblastí přivlastnila. V rozboru integrace díla Salmana Rushdieho do světového diskurzu konstatuje Amaury Dehoux — s odvoláním na indické zdroje —, že indická literární kritika nepovažuje tohoto spisovatele za indického, nýbrž britského (Dehoux, 2018: 56). Indická centralita se vidí sama odlišně od pohledu evropského.

Jinak řečeno: *Weltliteratur* i *světová republika literatury* mají vzdor globalizaci své hranice. Budiž tento fakt vymezením předmětu bádání této monografie, která se soustřeďuje na vztah evropských románských literatur k jejich původním extenzím v obou Amerikách a Africe a na emancipační procesy, které v původně periferních literaturách proběhly na cestě ke kulturní autonomii a k jejímu vlivu na původně centrální kulturní prostor Evropy.

Pohled odjinud jistě relativizuje světovost obecně i světodéjnost evropské koncepce literatury. To ovšem neuměňuje nutnost rozšířit naše úvodní úvahy. Jestliže jsme v předchozí části této kapitoly vztah centrum—periferie definičně zjednodušili, přichází nyní nutnost poukázat na složitosti interakcí, které nastávají v konkrétních situacích. I zde se ovšem musíme omezit spíše na obecnější případy, s nimiž nutno počítat.

První z obecných konstatací se týká toho, že interakce v literatuře a kultuře probíhají nejen mezi centrem a periferií či periferiemi, ale i mezi centry navzájem. Opět zde platí vztahovost, a tedy relativita: centra si nejsou rovna a vládne mezi nimi hierarchický vztah provázený obdobnými znaky jako vztah mezi centrem a periferií. Lze to pozorovat na kulturním spádu jednotlivých vlivů, na počtu překladů, mezinárodní prestiži, rivalství. A tyto vztahy se vyvíjejí. Prestiž dnešní Paříže například ve vztahu k anglicky psaným literaturám je jistě jiná, a řekněme menší, než před padesáti, sto lety.

Přidejme k tomu další nutné zohlednění: některé centrality fungují nekolikasměrně, a to opět v různé míře intenzity. Mohou působit zároveň jako centra vůči své periferii, ale současně jsou v periferní vazbě k některému či některým centrům. Statut takové semiperiferie můžeme kupříkladu přiřknout portugalské literatuře, pro niž je důležitým referenčním bodem

kultura francouzská a v menší míře i prostor britský a obecně anglosaský. Tento fakt se pak promítá i do emancipujících se literatur původně na semi-periferii závislých, tedy v tomto případě Angoly a Mosambiku a v jisté míře i Brazílie, jejichž vazby k původnímu centru jsou méně pevné a centrální podněty přicházející z jiných, nadřazených center jsou vyhledávány přímo, nikoli prostřednictvím bezprostředního semicentra.

Konečně periferie nejsou vázány jen ke svým centralitám, ale jsou osmotické i mezi sebou. S odkazem na Davida Damrosche (Damrosch, 2003) a na Dionýze Ďurišinu (Ďurišin, 1992) a jeho meziliterární komunity v prostoru střední Evropy, slovanských literatur, Středomoří a Balkánu na to upozorňuje Marko Juvan (Dehoux, 2018: 100—101). Na příkladu slovinské literatury dokládá propojenost periferií, jejich vzájemné výměny a kulturní proudy a zároveň jejich vazby k centrům. Připomeňme v té souvislosti opět kulturní překryvy a teorii polysystému Itamara Even-Zohara (Even-Zohar 1978, 1979, 1990, 2010). To, co Juvan konstatuje pro slovinskou literaturu ve středoevropském kontextu, lze pozorovat u literatur Karibiku, u mosambické literatury ve vztahu k jihoafrické. Zároveň pak mezicentrální periferní prostory mohou vyvíjet, podobně jako centra, několikasměrnou strategii a využívat výhod několika center, ba argumentovat, jak uvidíme v několika případech, jako je literatura quebecká, jednou centralitou proti druhé. Ostatně česká kultura má s takovou strategií staleté zkušenosti.

Jiné povahy jsou pak situace, které se v posledních desetiletích vytvořily působením globalizace knižního trhu, kde koncentrace kapitálu vytváří nadnárodní monopoly využívající mnohamilionový trh daný jazykovou jednotou. Tam, kde není vyhraněné, silné centrum, ruší se do jisté míry i teritorializovaná vazba mezi vydavatelem a konsekračními institucemi, které mohou být lokalizovány jinde, polycentricky, ba roztroušeně, nezávisle na místě vydání. Taková situace či tendence k takové situaci se vytvořily ve španělsky a v jisté míře i portugalsky psané literatuře. Jiná je situace v literaturách psaných francouzsky, kde pevnému pařížskému centru dokáže do jisté míry čelit jen quebecký Montreal, obě centra vybavená náležitou konsekrační autoritou, byť nestejně silnou. Obecně pak platí, že síla vydavatelského centra či koncentrace vydavatelství pak podněcuje fragmentaci a vytváření lokálních vydavatelství jako protiváhy kulturní globalizace. Příklady ke zmíněným jevům nabízejí kapitoly v oddílu „Procesy deperiferizace“. Obecně lze říci, že tato situace nastává tam, kde globální velkoprodukce přestává uspokojovat lokální potřeby, jako se to ukazuje v případě hispanoamerické situace, případně afrického knižního trhu.

Dodejme poslední důležité zjištění: vztah mezi centrem a periferií není jednosměrný a je dynamický. Periferie se může vyvíjet ke konstituování své autonomie a vlastní centrality. Centrum může své centrální postavení pozbyť, případně změnit svou povahu, proměnit se právě vlivem periferie. Pro jejich vzájemný vztah lze patrně s výhodou uplatnit gravitační model, který formulovali Benoît Denis a Jean-Marie Klinkenberg (Denis, Klinkenberg, 2005; Klinkenberg, 2008) a který ukazuje dialektiku dostředivých/asimilačních a odstředivých/disimilačních sil. Ty nutí periferii nikoli trpně přijímat, jak jsme již konstatovali výše, ale naopak vytvářet autonomní hodnoty, tak aby se jí dostalo uznání centra jakožto hodnoty univerzální. Na druhé straně centrum již samo svou existencí periferii vytváří a vlastně ji potřebuje jakožto afirmaci své extenze. Lze také uvážit prostorový faktor gravitačního modelu, byť se v tomto případě jedná o transfer z oblasti demografie a ekonomie (Grimmeau, 1994). Krom gravitačně kulturní síly centra je totiž patrně nutno vzít v úvahu i vzdálenost, a to jak kulturní, tak geografickou. Byť je tento metaforický transfer kulturní gravitace obtížně měřitelný, je výhodné přinejmenším zohlednit vztah mezi geografii, demografickými faktory, dosahem a přístupností knižního trhu, stejně jako překážky či urychlující činitele. Lze tak kupříkladu uvážit některé z těchto faktorů k vysvětlení úspěšné deperiferizace quebecké literatury ve srovnání s belgickou či švýcarskou. Podobně je tomu u tendencí k fragmentaci a vzniku lokálních iniciativ a kulturních podcenter, není-li centralita dost silná, případně je-li rozloha území velká, méně propojená komunikačně, a periferie vzdálená, jako je tomu v případě brazilské amazonské literatury a také hispanoamerického areálu v 19. století.

K doložení nejednoduchosti sledování dynamiky vztahů mezi centry a periferiemi připojme poslední poznámku. Domníváme se, že výhoda sledovaných románských literatur umožňuje postihnout jak obecnosti, tak různorodost těchto procesů, a tedy i srovnání. Sledování této procesuality se ovšem děje nejen v kontextu utváření národních literatur, kolonizace a dekolonizace, ale i v období globalizace a vytváření nadnárodního kulturního povědomí, kdy se přetváří a v některých oblastech i vytrácí koncept národní literatury. To také nastoluje i jiné podmínky pro budoucí zkoumání samotné problematiky a definice toho, co je centrum a co periferie.

Bibliografie

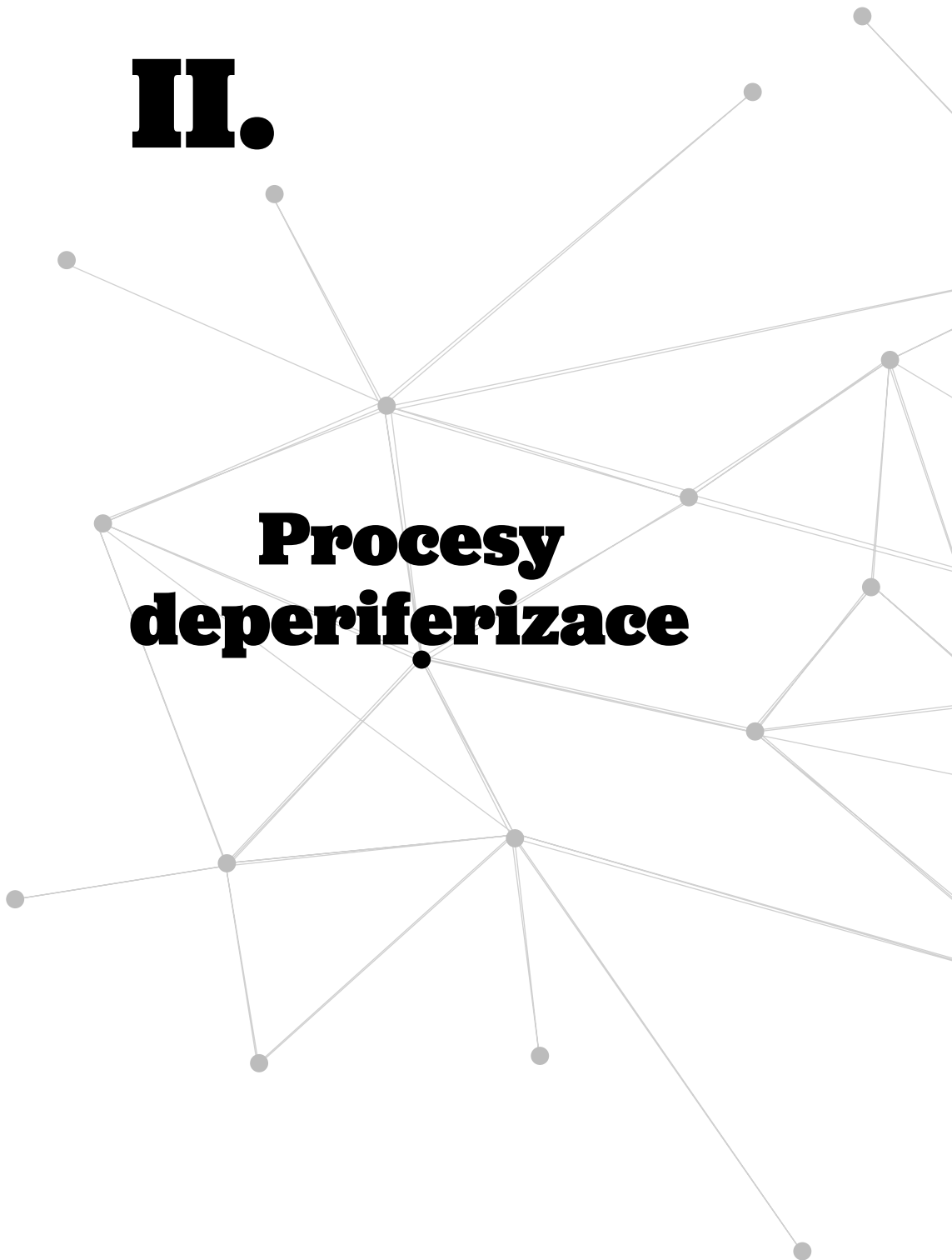
- ANDERSON, Benedict** (2008). *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přeložil Petr Fantys. Praha: Karolinum.
- APPADURAI, Arjun** (2000). *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis — London: University of Minnesota Press.
- BERNABÉ, Jean — CHAMOISEAU, Patrick — CONFIANT, Raphaël** (1993). *Éloge de la créolité. In Praise of Creoleness*. Édition bilingue français/anglais. Paris: Gallimard.
- BESSIÈRE, Jean** (2018). „Trois propositions sur les notions et les faits littéraires du centre et de la périphérie. De la double injonction des analyses des littératures du centre et de la périphérie aux séries, différenciations et indifférenciations de ces littératures“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 19—51.
- BIRON, Michel** (1991). „Nelligan: la fête urbaine“. *Études françaises*, 27, 3, s. 51—63.
- BIRON, Michel** (1992). „La romance du libéralisme: poésie et roman au tournant du siècle“. In: Nepveu, Pierre — Marcotte, Gilles (eds.). *Montréal imaginaire. Ville et littérature*. Montreal: Fides, s. 149—209.
- BIRON, Michel** (2000). *L'absence du maître. Saint-Denis Garneau, Ferron, Ducharme*. Montréal: Presses de l'Université de Montréal.
- BOURDIEU, Pierre** (1990). „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées, conférence prononcée le 23 octobre 1989 pour l'inauguration du Frankreich-Zentrum de l'Université de Fribourg“. *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte — Cahiers d'histoire des littératures romanes*, 14, 2, s. 1—10; též in: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 145, prosinec 2002, s. 3—8.
- BOURDIEU, Pierre** (2010). *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*. Přeložili Petr Dytrt a Petr Kyloušek. Brno: Host.
- BOURDIEU, Pierre — WACQUANT, Loïc** (1992). „La Violence symbolique“. In: Bourdieu, Pierre — Wacquant, Loïc. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Paris: Seuil, s. 110—143.
- CASANOVA, Pascale** (2012). *Světová republika literatury*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Karolinum.
- DAMROSCH, David** (2003). *What is World Literature*. Princeton: Princeton University Press.
- DEHOUX, Amaury** (ed.) (2018). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs.

- DEHOUX, Amaury** (2018). „Salman Rushdie et la globalisation du roman. Le paradigme d'une excentricité non périphérique“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 53—68.
- DENIS, Benoît — KLINKENBERG, Jean-Marie** (2005). *La littérature belge. Précis d'histoire sociale*. Bruxelles: Labor.
- ĐURIŠIN, Dionýz** (1992). *Čo je svetová literatúra*. Bratislava: Obzor.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1978). *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1979). „Polysystem Theory“. *Poetics Today*, I, 1—2, s. 287—310.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (1990). „Laws of Literary Interference“. *Poetics Today*, II, 1, s. 53—72.
- EVEN-ZOHAR, Itamar** (2010). *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- GELLNER, Ernest** (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- GLISSANT, Édouard** (1997). *Traité du tout-monde. Poétique IV*. Paris: Gallimard.
- GRIMMEAU, Jean-Pierre** (1994). „Le modèle gravitaire et le facteur d'échelle. Application aux migrations intérieures de la Belgique 1989—1991“. *Espace, populations, sociétés*, 1994, 1. Les migrations internes — Internal migrations, s. 131—141. Dostupné z: doi: <https://doi.org/10.3406/espos.1994.1631>; https://www.persee.fr/doc/espos_0755-7809_1994_num_12_1_1631.
- CHAUVEAU, Pierre-Joseph-Olivier** (1853). *Charles Guérin, roman de mœurs canadiennes*. G. H. Cherrier. Reprodukce vydání z roku 1853. Dostupné z: https://fr.wikisource.org/wiki/Charles_Gu%C3%A9rin,_roman_de_m%C5%93urs_canadiennes/%C3%89pilogue/Notes_de_l%E2%80%99Auteur.
- JANKOVIČ, Milan** (2005). *Cesty za smyslem literárního díla*. Praha: Karolinum.
- JUVAN, Marko** (2018). „Peripheries and the World System of Literature: A Slovenian Perspective“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 91—118.
- KLINKENBERG, Jean-Marie** (2008). „Une identité problématique: les quatre fragilités du francophone belge“. *The French Review*, 81, 6, květen, s. 1106—1118.
- KUNDERA, Milan** (1993). *Les testaments trahis*. Paris: Gallimard.
- KUNDERA, Milan** (2004). *Můj Janáček*. Brno: Atlantis.
- KUNDERA, Milan** (2011). *Une Rencontre*. Paris: Gallimard Folio.
- KYLOUŠEK, Petr** (2012). „Vliv vztahu mezi centrem a periferií na označení literárních směrů — případ francouzsko-kanadské literatury“. In: Kovář,

- Jaroslav. *Příspěvky k mezinárodní teorii literatury*. Brno: Barrister & Principal, s. 103—110.
- KWATERKO, Józef** (1996). *Le roman québécois et ses (inter)discours*. Québec: Nota Bene.
- LETELLIER, Bénédicte** (2018). „Centres et périphéries: le cas des littératures arabes contemporaines dans l'océan Indien“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 149—166.
- QUAGHEBEUR, Marc** (1990). *Lettres belges entre absence et magie*. Bruxelles: Labor.
- SAPIRO, Gisèle** (ed.) (2009). *Les contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde.
- SCHAUER, Hubert Gordon** (1886). „Naše dvě otázky“. *Čas*, 1, 1.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty** (1985). „Three Women's Texts and a Critique of Imperialism“. *Critical Inquiry*, 12, 1, s. 243—261.
- TURNER, Victor Witter** (1991). *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Ithaca — New York: Cornell University Press.
- YOURCENAR, Marguerite** (1971). *Alexis ou le Traité du Vain combat*. Paris: Gallimard.
- YOURCENAR, Marguerite** (1971). *Hadriánovy paměti*. Přeložila Marie Veselá-Janů. Praha: Odeon.
- YOURCENAR, Marguerite** (1974). *Mémoires d'Hadrien*. Paris: Gallimard.
- YOURCENAR, Marguerite** (1974). *Souvenirs pieux*. Paris: Gallimard.
- YOURCENAR, Marguerite** (1988). *Bludiště světa*. Přeložila Jarmila Fialová. Praha: Odeon.
- ZHONGHY, Shi** (2018). „Le Coeur des lettres et la sculpture du dragon dans la perspective d'une poétique universelle“. In: Dehoux, Amaury (ed.). *Centres et périphéries de la littérature mondiale. Une pensée connectée de la diversité*. Saint-Denis: Éditions Connaissances et Savoirs, s. 71—87.

II.

**Procesy
deperiferizace**

Čeho se týká deperiferizace?

Petr Kysloušek

Následující oddíl přináší přehled deperiferizačních procesů ve vybraných románských literaturách v obou Amerikách a Africe. Procesy, které v těchto Evropou kolonizovaných územích proběhly a stále probíhají, mají totéž východisko, totiž odpoutání od evropské centrality, změnu původně periferního postavení a závislosti, budování autonomního a v mnoha případech zcela nezávislého kulturního a literárního prostoru. Průběh i výsledek těchto deperiferizačních procesů je různorodý a pestrý. Nicméně sama různorodost ukazuje, že je důsledkem souhry několika obecných faktorů. Lze je rozčlenit do několika kategorií. Abychom upozornili na podobnosti a paralely, rozvedme ty, které považujeme za určující: jazykovou problematiku delimitující kulturní zóny; charakteristiku kulturního a literárního pole evropských metropolí a vztahy dominance a podřízenosti mezi nimi; povahu původně koloniálního prostředí, do něhož vstupoval evropský kolonizační vliv; historická období, kdy se tento vliv uplatňoval a utkával s emancipačními tendencemi periferie. Důležité jsou rovněž vztahy mezi jednotlivými emancipujícími se periferiemi a jejich vzájemné ovlivňování, neboť řada jevů, které zde probíhají, je často souběžná či analogická a mnohdy působí v synergií. Nelze ani pominout celkovou tendenci kulturního posunu mezi Evropou, která dominuje do poloviny 20. století, a prostorem americkým, jehož vliv vzrůstá v půlstoletí následujícím. Nemalou měrou k tomu přispívají právě deperiferizované literatury a faktor internacionalizace knižního trhu, který ne vždy působí ve prospěch principu centrality a vytváří nové konfigurace, jak naznačuje situace v hispanofonní a lusofonní oblasti.

Jazykový faktor

Důležitost jazyka se projevuje v několika ohledech. Představuje základní delimitaci v oblasti literatury a šířeji i kultury a člení zkoumané oblasti na prostory frankofonní, hispanofonní a lusofonní. Tím je také určována primární linie kulturních toků. Teprve ve druhém sledu se vytvářejí

mezijazykové literární výměny, většinou prostřednictvím překladů. Je nutno přitom zohlednit hierarchii mezi jednotlivými jazyky: francouzské vlivy pronikají do jiných jazykových zón snadněji než hispanofonní a lusofonní, hispanofonní autoři jsou v lusofonní oblasti více přítomni, než je tomu naopak. Souvisí to s kulturní silou daných kultur (Said, 2003: 40—42) a silou metropolitních a regionálních center a jejich vzájemnými vztahy.

Jazyková otázka je také trvalou součástí vztahu mezi původně evropskou centralitou dané jazykové oblasti a emancipující a deperiferizující se periferií. Bezprostředně se to týká axiologie, přesněji řečeno normativnosti a teritorializace normativní autority nad jazykem. Všude, kam se evropské jazyky rozšířily, představovaly vesměs dominantní, autoritativní bariéru, která se v různé míře střetala buď s jazyky místními (indiánské, africké jazyky, různé kreolštiny), nebo s jazykovými odlišnostmi jazyka evropského (americké varianty francouzštiny, španělštiny a portugalštiny). Identitární otázka autority nad vlastním literárním jazykem je součástí emancipačních procesů periferie, byť v různé míře a s rozdílnými důsledky. Zatímco americké hispanofonní elity se ve své emancipační strategii přidržely myšlenky zachování jednotného jazykového prostoru a normy, brazilská kultura již cítila potřebu se vůči evropské portugalštině vymezit v dílčích odlišnostech. Ostré ideové střety kolem quebeckého *joual*u naznačují obtíže, které americká francouzština pociťovala vůči striktní autoritativnosti Francouzské akademie, než si sama vytvořila své nezávislé regulativní instituce. Zcela rozdílná je situace francouzštiny v Africe. Zatímco v Maghrebu vstoupila francouzská kolonizace do prostoru, v němž několikasetletá arabská společnost vybudovala své školy s vlastní náboženskou a literární tradicí, v subsaharské Africe, kde mělo francouzské koloniální školství volný prostor ke své akulturační politice, se vytvořila ostrá propast mezi francouzštinou a místními, povětšinou orálními kulturami. Střet kultur zde pak probíhal rozdílně. Zatímco v Maghrebu představuje francouzsky psaná literatura kulturní alternativu, dnes již patrně menšinovou, v subsaharské Africe je francouzština stále ještě jednotčím prostředkem komunikace, administrativy a vzdělání na úkor místních jazyků. Znamená to i silnější literární pouto k Evropě a pařížskému centru. Agresivnost francouzštiny v bývalých koloniích kontrastuje s výraznějším kulturním prolínáním mezi metropolí a africkými koloniemi Portugalska — Angolou a Mosambikem.

Společným rysem jazykových střetů je vícejazyčnost, kdy diglosie či polyglosie může přecházet k bilingvní literatuře, jako je tomu částečně v případech Haiti, Martiniku či v postupně vznikajících literaturách Afriky

psaných místními jazyky. V mnoha případech pak diglotické či polyglotické konfigurace vedou k průniku periferních jazykových jevů do evropských centrálních prostorů, stávají se součástí postmoderní jazykové a estetické hybridity. Je to jeden z jevů interakce mezi centry a periferiemi, kdy axiologie periferie proměňuje axiologii centra. V tomto případě v jazykovém vnímání literárnosti.

Zcela specifické jsou situace, kdy autonomizační tendence probíhají na jazykovém a kulturním rozhraní, a to zejména tam, kde odstředivost je vystavena silnému kulturnímu tlaku okolí. Za příklad poslouží literatura takzvaného Aztlánu — to jest té části Spojených států amerických, která přiléhá k Mexiku. Bilingvismus a bikulturnost zde vedou k přelévání důrazu z jednoho jazyka na druhý, často pak s překladem do jednoho či druhého. S podobnými jevy se můžeme setkat i v periferních oblastech Kanady u nové indiánské literatury nebo v martinické a haitské literatuře. Argumentační manipulace či argumentace meziprostorem (Santiago, 2000)¹ se v různé míře objevuje i v brazilské a angolské literatuře, stejně jako využívání postavení mezi několika centry při argumentaci stavějící jednu centralitu proti druhé. Typický je příklad quebecké literatury zdůrazňující svou francouzskost v opozici k anglofonii Spojených států amerických a Kanady a svou jazykově specifickou francouzskou americkost v opozici k Francii.

Charakteristika literárního prostoru

Jazyková otázka také souvisí s tradicí a utvářením jednotlivých evropských literatur — francouzské, španělské, portugalské —, které přenášejí svůj modus utváření literárního pole do svých kolonií. Frankofonní, hispanofonní a lusofonní prostory nastavují rozdílně vztah mezi centralitou a periferií. Silně centralizovaný prostor francouzské kultury, kde Francie a Paříž hrály a dosud hrají hlavní roli ve vztahu k některým oblastem, zejména v Africe, kontrastuje s polycentrickým prostorem hispanofonním, v němž se dominantní centralita přesouvá mezi Evropou a Amerikou a kde vedle Mexika, Buenos Aires, Havany a Barcelony — vždy v jednotlivých fázích vývoje — nehraje Madrid nikdy onu trvale dominantní úlohu jako Paříž.

¹ Argumentace Silvana Santiaga se blíží koncepcím anglosaským, jejichž referencí jsou práce Homiho K. Bhabhy. Viz termíny *in-between space*, *the third space* (Bhabha, 2004).

Je to jistě důsledek historických okolností, které výrazně ovlivňují kulturní toky mezi Evropou, Amerikami a Afrikou.

Přičtíme k tomu i důležitý faktor kulturní hierarchie uvnitř samotné Evropy. Dominance francouzské kultury v 19. a 20. století podmiňuje dílčí provázanost španělského a hispanoamerického modernismu a postmodernismu s Paříží (Casanova, 2012). V ještě větší míře se to týká lusofonní literatury, neboť Lisabon, Coimbra a později i Rio de Janeiro mají při vši centralitě ve svém prostoru postavení jakési semiperiferie vůči francouzské kultuře.

Zdá se, že síla té či oné evropské centrality ovlivnila vývoj respektivních periferií a jejich silnější či volnější vztah vůči centru. Zatímco frankofonní periferie (Quebec, Haiti, Martinik, Maghreb a subsaharská Afrika) byly pařížskou centralitou ovlivněny nejvíce a také jejich emancipace, měly být završena konstituováním vlastní nezávislé centrality, vyžadovala kontinuální a systematickou kulturní politiku, jako tomu bylo v případě Quebecu, hispanofonní a lusofonní periferie byly méně poutány k evropským metropolím. Brazilský prostor i africký lusofonní prostor nepouštěl ze zřetele anglofonní centra ať v Evropě, Americe, či Africe. V hispanofonním prostoru byly a jsou estetické iniciativy hispanoamerických autorů propojeny se španělskými. Jejich interakce a přelévání vlivů a dominance mezi Evropou a Amerikou naopak znamená — podobně jako v lusofonní oblasti — jinou konfiguraci axiologie literárního pole. Jestliže současní lusofonní autoři Mosambiku či Angoly vstupují do portugalské literatury, jejich postavení je uvnitř daného literárního pole jiné než u autorů afrických či quebeckých ve francouzské literatuře. V tom i onom případě probíhá jejich integrace do dané centrality jinak a s odlišným výsledkem.

Historické činitele

Vedle síly evropského centra v daném dějinném období se na utváření periferií podílela skutečnost, že evropské kolonizace se uskutečňovaly v jiném prostoru, za jiných historických podmínek a v jiných vztazích mezi metropolemi a koloniemi.

Za důkaz nechť poslouží rozdílnosti ve vztahu mezi centralitou a periferiemi ve francouzsky psaných literaturách. Ačkoli síla francouzského jazyka a kultury je v 19. století a v první polovině 20. století patrně nejvýraznější, a to jak v celoevropském měřítku, tak i vůči nefrankofonním

centrům a periferiím, politické dějiny zde představují dělicí faktor mezi americkým a africkým prostředím. Vyjma ostrovy při pobřeží Kanady a některá území v oblasti Karibiku ztratila Francie své americké državy na přelomu 18. a 19. století. Vliv Paříže v Amerikách je tedy především kulturní. Naopak Afrika se stala v průběhu 19. století cílem systematické francouzské kolonizace, a to kolonizace centralisticky koncipované v jazykové jednotě a prosazované především prostřednictvím koloniálního školského systému. Kulturní síla Francie a idea jednotného frankofonního prostoru centrálně ukotveného v Paříži měly zajímavý důsledek v koncentraci mezinárodních černošských elit různé provenience — Karibik, Spojené státy americké, africké kolonie —, což umožnilo vznik hnutí *négritude* a jeho pokračování v časopise a nakladatelství *Présence africaine*. Samo centrum se tak výrazně podílelo na formulaci argumentů antikoloniálních, dekolonizačních a v důsledku decentralizačních a autonomizačních. K plné autonomizaci periferie však došlo jen v případě haitské literatury, neboť samostatné Haiti si dokázalo vybudovat na Francii nezávislé konsekrční instituce. Opačně je tomu u martinické literatury a subsaharských a maghrebských francouzsky psaných literatur, kde přitažlivost pařížského centra převažuje nad periferními institucemi a síla těchto frankofonních periferií se projevuje ponejvíce jako výrazná kulturní jinakost uvnitř centrální axiologie. Postavení quebecké literatury je zvláštní v tom, že její deperiferizace se ponejvíce podobá osamostatňování obnovujících se nebo vznikajících evropských literatur, jako je tomu v případě české, slovenské, ruské či maďarské literatury. Byť oproti Evropě opožděně, buduje Quebec svou autonomii a centralitu podobně jako evropské národní literatury. Děje se tak proto, že původní Nová Francie je politicky oddělena od Francie od roku 1763 a její původem francouzské obyvatelstvo se postupně dostává do menšinové situace vůči angličtině, jako je tomu u malých literatur střední Evropy čelících dominantním kulturám.

Obdobný rozdíl mezi americkým a africkým prostorem, co se týče jednotlivých fází dekolonizace, je v oblasti lusofonní, kde k osamostatnění Brazílie dochází již v první polovině 19. století, zatímco Portugalsko opouští své africké kolonie — Angolu a Mosambik — až po Karafiátové revoluci v roce 1974. Na rozdíl od Francie a srovnatelně i Španělska, které ztratilo své americké državy zhruba ve stejné době jako Portugalsko, neměly portugalská literatura a kultura takovou sílu, aby si po politickém osamostatnění Brazílie výrazněji připoutaly brazilský prostor a propojily se s ním. Semiperifernost Portugalska a jeho kulturní směřování k evropským dominantám,

zejména k Paříži, se proto promítá i do brazilské kultury, která své vzory a modernistické tendence hledá rovněž v jiných evropských centrech než v Lisabonu či Coimbre. Proto i její deperiferizace nemá jen rozměr portugalský, ale i celoevropský a severoamerický. Oproti tomu Angola a Mosambik zůstaly ve sféře portugalské kultury déle. Není to jen otázka opožděné dekolonizace po Karafiátové revoluci, ale i prolínání portugalských osadníků v koloniích a opačným směrem i afrických elit vzdělávaných na univerzitách v Coimbre a Lisabonu. I když portugalská školská politika probíhala obdobně jako francouzská, nebyl výsledek srovnatelný. Integrace afrických elit do centrálního prostoru byla méně výrazná, a tedy i méně „portugalská“, neboť semiperiferní postavení Portugalska přichýlilo tyto elity k pařížským idejím a k vytváření hnutí analogických k frankofonní *négritude*.

Zvláštnost hispanofonního prostoru vyplývá z historického faktu, že i ve srovnání s Portugalskem je koloniální přítomnost Španělska v Africe marginální a že i v Latinské Americe ztrácí vliv na vývoj svých bývalých amerických kolonií již na počátku 19. století. O poslední državy — Kubu a Filipíny — je Španělsko připraveno ve španělsko-americké válce roku 1898.

Pro hispanofonní americké intelektuály se tak hlavním ideovým protivníkem staly Spojené státy americké (viz níže *arielismus* Josého Enríque Rodóa). Možná právě koloniální oslabenost evropského Španělska usnadnila dialog mezi elitami španělské metropole a kreolskými elitami bývalých kolonií. Ten pak pokračoval v období následujícím po španělské občanské válce, kdy se hispánské země Ameriky, zejména Mexiko a Argentina staly útočištěm četných španělských intelektuálů a umělců. Frankův režim, trauma španělské občanské války, levicový diskurz hispanofonních elit, ať španělské, či hispanoamerické provenience, usnadnil i onu výše zmíněnou migraci sdílené centrality mezi Amerikou a Evropou a navíc propojil španělsky psanou literaturu s osobnostmi, které zvolily za místo své emigrace Paříž. Tyto náznaky semiperifernosti jsou vyváženy celosvětovým literárním vlivem generace latinskoamerického takzvaného *boomu* v šedesátých letech 20. století.

Identitární diskurz

Deperiferizace je neoddělitelná od státní a národní afirmace, která je provázána utvářením kolektivních a individuálních představ o sobě a druhých. I sem se silně promítají dějinné faktory. Je zásadní rozdíl mezi kolonizací africkou a americkou a v americkém prostoru je pak patrný rozdíl mezi

jednotlivými areály, a to nejen z hlediska jazykového, ale i geopolitického, hospodářského a antropologického. Odlišnost mezi kolonizací euro-americkou, která proběhla v mírných klimatických pásmech kontinentu (sever Spojených států amerických, Kanada, Argentina, Uruguay, Chile, jih Brazílie), zónou indo-americkou (Mexiko a středoamerické státy, Venezuela, Bolívie, Peru) a tou částí kontinentu, kde exploatace plantáží vedla k masovému importu otrocké síly zejména z Afriky (severovýchod Brazílie, Guyana, Karibik a jih Spojených států amerických) (Wagley, 1975: 31—45), do značné míry vytváří zlomy v kultuře daných území: odlišuje quebeckou a karibskou frankofonii, vytváří tření mezi brazilským severem a jihem, mezi původním indiánským etnikem, evropskými kolonisty, potomky původních černošských otroků a pozdějšími přistěhovalci, ať z Evropy, či jiných částí světa. Tyto faktory se rozličně vpisují do utváření národních identit, vytvářejí konfliktní situace, spoluutvářejí kulturu, vážou se různým způsobem k dominantním či průvodním identitárním diskurzům.

Nejbliže k evropskému, herderovskému modelu spojení autonomizace literatury jako součásti národní emancipace a utváření moderního národního státu má bezpochyby francouzsko-kanadská a quebecká literatura. Najdeme zde výrazné paralely s utvářením národní identity zejména ve středoevropském prostoru, a tedy podobnosti se situací české, slovenské, maďarské, polské, ale i německé kultury. Sepětí mezi literaturou, jazykem, dějinami a etnickými kořeny v situaci utváření moderního industriálního státu vyžadujícího vzdělanost odpovídá zčásti Gellnerovu modelu evropských nacionalismů takzvaného habsburského typu (Gellner, 1983). Uplatní se zde s výhodou i vývojová typologie Bouchardových dominantních a recesivních identitárních vzorců od osvícenského přes národně emancipační, národně obranný až po postmoderně multikulturní (Bouchard, 2001). Na náznaky takové modelace narazíme i v Brazílii a na Haiti, zejména v podobě vytváření národních dějin a mytizujících, předkolonizačních narativů spojených s původním indiánským obyvatelstvem. Ve většině případů se ale identitární narativy v Americe a Africe, a to jak pro první fázi dekolonizace v 19. století, tak pro druhou etapu dekolonizace ve druhé polovině 20. století, utvářejí dle modelu Benedicta Andersona (Anderson, 2008). To znamená, že jazykový faktor není v první fázi emancipace zásadním činitelem separace periferie od metropole a stává se identitárním znakem až v dalších etapách autonomizace kultury a literatury.

Anderson zároveň ukazuje důležitost některých principů platných pro Afriku, zejména koloniální kartografie a bývalého koloniálního rozdělení

území. Absence či pomnutí místního jazykového a kulturního faktoru, alespoň zpočátku, *a contrario*, podtrhuje význam filozofické, psychologické, sociální či politické argumentace teorií dekolonizace a postkolonialismu, které od Frantze Fanona (Fanon, 1952) přes Edwarda Saida (Said, 2003) až po Gayatri Chakravorty Spivakovou (Spivak, 1988) nabízejí nejen vysvětlení dílčích identitárních jevů, ale zároveň suplují ideovou identitární argumentaci. Je na tomto místě záhodno upozornit, že do značné míry i zde se v případě dekolonizačních a postkoloniálních argumentací jedná o přenos a rozšíření myšlenek, které lze v prvotní fázi identifikovat u význačných intelektuálů pařížské centrality, zejména Jeana-Paula Sartra a Michela Foucaulta, ale i u jejich evropských předchůdců Antonia Gramsciho, Karla Marxe a — dále do historie — u Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Tato filiace, která rozvíjí především problematiku alterity a Druhého, nachází pokračování rovněž u současných amerických a afrických hegelianistů a marxistů Charlese Taylora (1998), Glena Seana Coultharda (2021), Alfreda Adlera (2017), Jeana Goberta Tanoha (2020) a Bénédicta Okola Okondy (2010).

Nicméně zjistíme, že obě fáze dekolonizace, dřívější americká a pozdější africká, se mohou ve svých argumentech překrývat. Případ Quebecu je v tomto ohledu symptomatický: jazykový faktor, menšinový jazyk a boj elit o suverenitu lze vysvětlit úsilím o konstituování moderního národního státu, kterým se do značné míry stala provincie Quebec po takzvané Klidné revoluci (*Révolution tranquille*) v šedesátých letech 20. století a po sérii jazykových zákonů završených zákonem 101 z roku 1977. Argument elit Klidné revoluce však také předpokládá argument „africké“ a „afroamerické“ dekolonizace 20. století: esej Pierra Vallièrese *Bílí negři Ameriky* (*Nègres blancs d'Amérique*, 1968) ilustruje prolínání identitárních odkazů, které se v různé míře a různých kombinacích objevují v průběhu deperiferizace v jednotlivých kulturách.

Otázka identitárních narativů je zvláště palčivá tam, kde periferie nedisponuje psanou historiografií, nebo tam, kde z pochopitelných důvodů odmítá identifikaci s historiografií psanou kolonizátorem. Je obtížné založit vědomí vlastních, teritorializedovaných dějin jen na orální tradici, a to zvláště tam, kde byla násilně přerušena nebo potlačena, jako je tomu v případě přesídlení otroků z Afriky na americké plantáže nebo v případě africké a indiánské orální tradice. Identitární diskurz pak směřuje k mytologizujícím představám, jako je tomu v případě mytického obrazu společné Matky Afriky, jak ji naznačilo hnutí *négritude* či Jean Price-Mars (Price-Mars, 1928).

Jinou cestu pak nabízí začlenění orální tradice a s ní spojené imaginace do literárního a kulturního diskurzu. Nepřekvapí proto, že podíl orální literatury je obecně v původně periferních literaturách výraznější než v centrálních evropských literaturách. Třetí možností, kterou některé literatury Amerik a Afriky využívají, je vědomé vytváření kolektivní paměti prostřednictvím fikce usilující o rekonstrukci ztracené orální paměti, často na základě materiálních stop, které dějiny zanechaly v prostoru. Je příznačné, že ve většině případů právě prostor, nikoli čas, skýtá zásadní oporu kolektivní paměti a identitárního narativu.

Podobnosti a rozdíly

Vědomí obdobné kulturní situace, ale také sama geografická poloha periferií vedou ke vzájemné komunikaci. Ve své autonomizaci se periferie neváží pouze na vztah ke „svému“ metropolitnímu centru. Využívají jak meziperiferních vazeb, tak vztahů k jiným centralitám. V Americe komunikuje karibská frankofonie s quebeckou a obě pak s africkou, zároveň se u nich projevují vazby na anglofonní Severní Ameriku i na prostor brazilský. Na podobnou komunikaci narazíme u lusofonních literatur Afriky, Brazílie a Portugalska. Literární vzory hispanofonního areálu, zejména magický realismus, se promítají do frankofonie a lusofonie.

Řada hnutí a uměleckých diskurzů mají společný či podobný základ. Nejprůkaznějším příkladem je frankofonní *négritude* a lusofonní *negritude*, ale jsou tu i analogická hnutí *indigenismo*, *indigénisme*, *noirisme*. Princip antropofagie Brazilce Oswalda de Andrade (Andrade, 1928) najdeme i v postojích Quebečana Roberta Charbonneaua (Charbonneau, 1993). Dodejme, že ony podobnosti nejsou zjevné jen v pojmenováních, ale jsou součástí logiky vývoje a strukturních analogií. Každá deperiferizace se pohybuje mezi dvěma póly: důrazem na specifickou lokální a nutností univerzalizmu jakožto nutné složky uznání Druhým, to jest mezinárodní komunitou. Mezi strukturní činitele počítejme především axiologickou strukturaci periferního literárního pole, jeho nenasycenost, nehierarchizovanost a hybriditu, v jejichž důsledku jsme svědky vršení a překrývání vývojových etap, které v centrálních, hierarchizovaných kulturách jsou povětšinou oddělené a v časové ose představují ruptury, kdy následná dominantní etapa neguje předchozí. Habitus emancipujících se periferií si vypracoval jiné pojetí temporality a jejího vztahu k prostorovosti.

Právě v této oblasti se pak inovativnost původně periferních literatur projevuje nejvýrazněji a kromě přínosů estetických přináší originální teoretické impulzy. Jen naznačme to, co je v následujících podkapitolách rozvedeno: teorii meziprostoru u Brazilce Silviana Santiaga (Santiago, 2000), teorii relace (*Relation*) Martiničana Édouarda Glissanta (Glissant, 1981, 1997) či bludné zakořenění (*Enracinerrance*) Haitāna Jeana-Clauda Charlese (Charles, 2001).

Čtenáři neunikne, že emancipační vývoj původních periferií k autonomii je nestejněměrný jak v čase, tak v kvalitě. Někde lze hovořit o úplné deperiferizaci dovršené vytvořením vlastní centrality (Brazílie, Quebec), jinde je deperiferizace dovedena k autonomii (Haiti), případně ke konstituování vlivné estetické komponenty uvnitř evropské centrality (Martinik, frankofonní Afrika, lusofonní Afrika). V případě hispanofonního prostoru a částečně i prostoru lusofonního lze hovořit o vytváření jednotné polycentrie, zejména pak ve spojitosti s internacionalizací knižního trhu. V této souvislosti lze formulovat hypotézu, kterou další vývoj potvrdí, či vyvrátí. Emancipace periferií doposud probíhala *in margine* konstituování evropských národních literatur, a to jakožto domiciliace a teritorializace estetických hodnot v rámci nově se utvářejících států Amerik a Afriky. Globalizace knižního trhu, tak jako globalizace jiných produktů, vytváří pro literaturu jinou situaci, než je národní rámec. Příklad rozsáhlého hispanofonního prostoru ukazuje, že se zde nově nastoluje vztah a napětí mezi univerzálně hispanofonním a lokálním. Jediným ohraničujícím faktorem v globalizujícím světě zůstává jazyk a jazyková komunikace. Je otázka, kdy a jak se i tato hranice prolomí pomocí nových technologií a co bude hranicí příští.

Bibliografie

- ADLER, Alfred** (2017). „Hegel et l’Afrique“. *Histoire et conscience historique africaines*. Paris: CNRS.
- ANDERSON, Benedict** (2008). *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přeložil Petr Fantys. Praha: Karolinum.
- ANDRADE, Oswald de** (1928). „Manifesto Antropófago“. *Revista de Antropofagia*, I, 1, květen.
- BHABHA, Homi K.** (2004). *The Location of Culture*. London: Routledge Classics.
- BOUCHARD, Gérard** (2001). *Genèse des nations et cultures du nouveau monde. Essai d’histoire comparée*. Montréal: Boréal.

- CASANOVA, Pascale** (2012). *Světová republika literatury*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Karolinum.
- COULTHARD, Glen Sean** (2021). *Peau rouge, masques blancs*. Montréal: Lux éditeur.
- FANON, Frantz** (1952). *Peau noire, masques blancs*. Paris: Seuil.
- GELLNER, Ernest** (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- GLISSANT, Édouard** (1981). *Discours antillais*. Paris: Seuil.
- GLISSANT, Édouard** (1996). *Introduction à une poétique du divers*. Paris: Gallimard.
- GLISSANT, Édouard** (1997). *Traité du tout-monde. Poétique IV*. Paris: Gallimard.
- GOBERT TANO, Jean** (2020). *Hegel, le pur penseur de l'Afrique. Essai sur le devenir de l'être africain*. Paris: Edilivre.
- CHARBONNEAU, Robert** (1993). *La France et nous. Journal d'une querelle*. Montréal: Bibliothèque québécoise.
- CHARLES, Jean-Claude** (2001). „L'Enracinerrance“. *Boutures*, 1, 4, s. 37—41.
- OKOLO OKONDA, Benoît** (2010). *Hegel et l'Afrique. Thèses, critiques et dépassements*. Argenteuil: Le Cercle Herméneutique.
- PRICE-MARS, Jean** (1928). *Ainsi parla l'oncle*. Compiègne: Imprimerie de Compiègne.
- SAID, Edward** (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- SANTIAGO, Silviano** (2000). „O entre-lugar do discurso latino-americano“. In: Santiago, Silviano. *Uma literatura nos trópicos. Ensaio sobre dependência cultural*. Rio de Janeiro: Rocco, s. 9—26.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty** (1988). *Can the Subaltern Speak?*. Basingstoke: Macmillan.
- TAYLOR, Charles** (1998). *Hegel et la société moderne*. Québec: Les Presses de l'Université Laval.
- VALLIÈRES, Pierre** (1968). *Nègres blancs d'Amérique, autobiographie précoce d'un „terroriste“ québécois*. Montréal: La Découverte.
- WAGLEY, Charles** (1975). „Une aire culturelle: L'Amérique des Plantations“. In: *Les Sociétés antillaises*. Montréal: Université de Montréal, Centre de recherches caraïbes.

Americké frankofonní literatury

Petr Kysloušek

V celém americkém světadílu rozlišují antropologové tři kulturní oblasti: Euro-Ameriku (sever Spojených států amerických, Kanada, Argentina, Uruguay, Chile, jih Brazílie), Indo-Ameriku (Mexiko a středoamerické státy, Venezuela, Bolívie, Peru) a Ameriku plantáží (severovýchod Brazílie, Guyanu, Karibik a jih Spojených států amerických) (Wagley, 1975: 31–45). Euro-Amerika zaujímá oba krajní konce kontinentu, na severu a jihu, kde podmínky mírného a subarktického podnebního pásu zvýhodnily evropskou zemědělskou kolonizaci a později industrializaci a urbanizaci. Také demografická převaha evropských kolonistů zde poměrně záhy zatlačila do pozadí vliv původního obyvatelstva. Proto i přenos evropské kultury do těchto oblastí je dominantní. Tento faktor se však již neuplatnil v oblastech indo-amerických, kde evropští kolonizátoři a kolonisté narazili na vyspělé indiánské civilizace a početnou původní populaci. I když zde prosadili dominanci evropských jazyků — španělštiny a portugalštiny —, nepronikla zde evropská kultura do hloubi původní většinové populace. Akulturaci navíc namnoze brání izolovanost a nedostupnost horských oblastí. Ameriku plantáží demograficky ovlivnilo masivní přesídlení černých otroků z Afriky a sociálně a ekonomicky pak systém plantážních monokultur — cukrové třetiny, kávy, tabáku, bavlny. Důsledkem je v této oblasti výrazná sociální stratifikace, striktní rasové dělení na evropské bílé elity, bílé kreoly, míšence různého druhu a černochoy. Tomu odpovídá stratifikace jazyková, konfrontující dominantní kulturní jazyk původních kolonizátorů — nizozemštinu, angličtinu, francouzštinu, španělštinu, portugalštinu — a jednotlivé varianty kreolštiny rozšířené v celé oblasti. Kultura je výrazně diglotická: zatímco kreolštiny jsou spojeny s kulturou orální a jsou také propojeny s animistickými náboženskými představami a zvyky (vúdú, candomble apod.), psaná literatura se zpočátku přimyká k evropským vzorům. Kulturní identita této oblasti je poznačena traumatem vykořeněných afrických populací, vytržených z původních kulturních vazeb a zbavených kulturní paměti a dějinného vědomí, jež by bylo tematizováno a konceptualizováno. Z hlediska francouzsky psaných literatur je tedy třeba zohlednit

výchozí rozdíly mezi severem a jihem, mezi frankofonní Kanadou a literaturami Karibiku. Tím spíše pak vynikne bohatství jejich vzájemného ovlivňování od druhé poloviny 20. století.

Deperiferizace frankofonní Kanady

Autonomizační úsilí francouzsko-kanadské kultury historicky vyplývá z jazykově minoritního postavení vůči anglofonní kultuře Kanady a Spojených států amerických a z periferního jazykového a kulturního postavení vůči Francii. Tato složitá, přinejmenším trojí periferizace vedla k zajímavé argumentační hře valorizující situaci periferie na rozhraní několika center: proti anglofonii je stavěna odlišnost francouzskosti, proti americkosti Spojených států amerických specifická kanadskost a francouzskost, proti Francii pak americkost a étos Nového světa (Charbonneau, 1993; Godbout, 1974: 33; Gauvin, 2000: 38—39). Proti všem pak argument vzpoury kolonizovaného (Vallières, 1968).

Z důležitých dějinných okamžiků si připomeňme revoluci Patriotů (1837—1838), která se při vzpomínce na americkou revoluci nesla na vlně revolucí a spiknutí třicátých let 19. století v Evropě a hispanoamerických revolucí. Hlavním požadavkem patriotů bylo vymanění z britské koloniální správy. Po potlačení revoluce vyslala londýnská vláda liberálního diplomata Johna George Lambtona Durhama, jenž ve své *Zprávě o záležitostech Britské Severní Ameriky* (*Report on the Affairs of British North America*, 1839) nastiňuje nejen nutnost postupné dekolonizace, ale také cestu k vytvoření moderního národního státu s jednotným jazykem a jednotnou správou. Jinými slovy: navrhuje postupnou asimilaci Franko-Kanaďanů, neboť v nich vidí lid bez skutečné kultury a dějin. Jeho argumentace je v podstatě herderovská, jen viděna z opačného hlediska:

Jen stěží si lze představit národ postrádající vše, co může posílit a povznést lid, než jak je to zřejmé u francouzských potomků v Dolní Kanadě vzdor snaze uchovat svůj vlastní jazyk a zvyky. Je to lid bez dějin a literatury. (Durham, 1839: 95)¹

¹ „There can hardly be conceived a nationality more destitute of all that can invigorate and elevate a people, than that which is exhibited by the descendants of the French in Lower Canada, owing to their retaining their peculiar language and manners. They are a people with no history, and no literature.“

Durhamova slova o „lidu bez kultury a dějin“ znásobila emancipační úsilí: sepsání vlastních dějin z vlastního pohledu a tak, aby se vytvořila dějinná identita a paměť pro dobovou situaci i pro budoucnost. Francouzsko-kanadský lid pojmenovává svou identitu jako spojení jazyka, katolického náboženství a dějinného poslání při kolonizaci Nového světa. Zbývá pěstovat literaturu. Uveřejnění *Dějin Kanady* Françoise-Xaviera Garneaua (*Histoire du Canada*, 1845—1852) a *Přednášek o dějinách Kanady* abbého Jeana-Baptista Ferlanda (*Cours d'histoire du Canada*, 1861, 1865) provází sepsání prvních románů, povídek a poezie, jež James Huston sebral do kanonické antologie *Národní repertoár* (*Répertoire national*, 1848—1850). Kolem básníka Octava Crémazie a kolem kritika a historika abbého Henriho-Raymonda Casgraina se sdružuje Quebecká vlastenecká škola (École patriotique de Québec), vznikají literární časopisy *Les Soirées canadiennes* (1861—1865) a *Le Foyer canadien* (1862—1866). Ve společenském diskurzu a kolektivní identitě a kolektivní paměti (Halbwachs, 1950) se současně formují tři identitární vzorce, které dle Gérarda Boucharda budou alternovat v dominantní či recesivní poloze identitárních a kulturních projevů po celé 19. a téměř celé 20. století: vzorec národně emancipační, vzorec obranný v poloze liberální a v poloze konzervativní (Bouchard, 2001).

Kulturní emancipace probíhá na pozadí dosud se utvářejících, a proto kulturně doposud nevyhraněných centralit — kanadské anglofonní a Spojených států amerických. Hlavní směr úsilí ovšem míří proti převaže anglofonní Kanady a proti Francii. V prvním bodě se jedná především o jazykovou otázku. Spor o postavení majoritní angličtiny a minoritní francouzštiny bude po opakovaných rozepřích a peripetiích vyřešen federálními a provinčními zákony v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Završením je zmíněný Zákon 101 z roku 1977, který v rámci Quebecké provincie povyšuje francouzštinu do postavení majoritního jazyka a angličtině přisuzuje úlohu chráněného jazyka menšiny. Bilance následujících čtyř desetiletí do současnosti jasně svědčí o úspěšné francizaci školství, průmyslu, služeb a veřejného prostoru.

Vztah k Francii je mnohem složitější, neboť se dotýká dvou identitárních pilířů — jazyka a kultury. Tím, že proti anglofonii postavili Franko-Kanaďané svou francouzskost, museli složitě a dlouhodobě řešit otázku legitimacy své variety francouzštiny a otázku pravomoci nad vlastní jazykovou normou. V literatuře je s tím pochopitelně spojena svéprávnost vlastního literárního diskurzu. Je to klíčová otázka vztahu mezi centrem, který onu posvěcující axiologickou autoritu má, a periferií.

Komplex méněcennosti provází jazykovou emancipaci téměř celé jedno století poté, co novinář Arthur Buies uveřejní v časopise *Le Pays* rubriku *Kanadské barbarismy* (*Barbarismes canadiens*, 1865). Podobných rubrik, které se udržely až do šedesátých let 20. století, bylo napočítáno šedesát čtyři. Titulky jsou často formulovány jako výzva a výmluvně charakterizují vztah k mateřštině: „Opravme se“ („Corrigeons-nous“), „Očistěme svůj jazyk“ („Épurons notre langue“), „Řekněte správně francouzsky“ („Dites en bon français“), „Mluvme lépe“ („Parlons mieux“), „Střežme svůj jazyk“ („Sauvegardons notre langue“), „Řeč našich otců“ („La langue de nos pères“), „Rodná hrouda“ („Le terroir“) apod. Odsudky špatné mluvy hraničí s masochismem, kanadský úzus je považován za „neforemný, vykloubený, kulhavý, chudokrevný, zkažený, zparchantělý, rozežraný snětí“ (*informe, désarticulé, boiteux, anémique, corrompu, abâtardi, gangréné*) (Plourde, 2003: 200). Tento komplex méněcennosti zesilovalo i pohrdání anglofonních elit vůči *French Canadian patois*.

Prosazení jiného pohledu na vlastní jazyk začíná u romantizujících folkloristů a lingvistů shromažďujících bohatství kanadské francouzštiny. Zajímavé zohlednění argumentu najdeme u Oscara Dunna, autora *Francko-kanadského glosáře a slovníku chybných obrátů užívaných v Kanadě* (*Glossaire franco-canadien, et vocabulaire de locutions vicieuses usitées au Canada*, 1880):

Užíváme množství slov, která [francouzská] Akademie zavrhuje, ale jež k nám přišla z Francie [...]. Všechny tyto výrazy dokazují náš původ; každý z nich je osvědčením národní příslušnosti. (Dunn, 1880: XIX—XX)²

Archaické rysy kanadské francouzštiny, která si dodnes zachovává prvky výslovnosti 18. století, jsou tak valorizovány ideologicky konzervativním argumentem původu a původnosti.

V další etapě nutno zmínit Sylvu Clapina (1853—1928), autora *Francouzsko-kanadského slovníku* (*Dictionnaire canadien-français*, 1894), a je třeba ocenit též kolektivní úsilí Společnosti pro francouzskou mluvu v Kanadě (Société du parler français au Canada, od roku 1902), jež vyústilo v *Glosář francouzské mluvy v Kanadě* (*Glossaire du parler français au Canada*, 1930) obsahující přibližně deset tisíc hesel, a konečně i práci Louise-Alexandra

2 „Nous employons un bon nombre de mots qui, rejetés par l'Académie, nous sont venus toutefois de France [...]. Toutes ces expressions prouvent notre origine; elles sont autant de certificats de nationalité.“

Bélisla (1902—1985) — *Všeobecný slovník francouzského jazyka v Kanadě* (*Dictionnaire général de la langue française au Canada*, 1957).

Do závěrečné fáze vstupuje emancipace kanadské francouzštiny vůči francouzštině francouzské s takzvanou Klidnou revolucí (*Révolution tranquille*) v šedesátých letech 20. století. Sledujeme zde dvě zdánlivě protichůdné, avšak v konečném výsledku komplementární tendence. Ta první je spojena s dekolonizační ideologií levicových intelektuálů časopisu *Parti pris* (1963—1968): nelze se vymanit z koloniálně kulturní závislosti na Francii, dokud je přijímán diktát jejího jazyka a její autorita nad jazykem. Proto je třeba rozvinout kulturu ve vlastní řeči, tj. řeči kolonizovaných a ponížených. Tímto jazykem měl být *joual*, sociolekt dělnické periferie Montrealu, který jedině mohl náležitě uchopit a vyjádřit postavení Vallièresových *Bílých negrů Ameriky* (*Nègres blancs d'Amérique*, 1968). V hlavních rysech zde máme podobnost s martinickým hnutím *créolité* Jeana Bernabéa, Patricka Chamoiseau a Raphaëla Confianta (viz dále) a s prosazováním kreolštiny v haitské literatuře. V Quebecu tak ona kanadská kreolština — *joual* — vstupuje do literatury hlavní branou a zejména v divadelní a později románové tvorbě Michela Tremblaye (ale i jiných) je povýšena na piedestal propracovaného jazyka vysoké literatury.

Vedle radikálního a v podstatě společensky minoritního požadavku *Parti pris*, který by znamenal i jazykové oddělení od francouzštiny, se uplatnil postup quebecké vlády, která v roce 1961 zakládá Úřad pro francouzský jazyk (*Office de la langue française*, 1961) a stanoví svébytnou kanadskou *Normu psané a mluvené francouzštiny v Quebecu* (*Norme du français écrit et parlé au Québec*, 1965). Důležitá je především autonomizační argumentace: francouzština je prohlášena za mezinárodní jazyk, který má několik variant — francouzskou, belgickou, švýcarskou a také quebeckou. Toto vyhlášení znamená odmítnutí pařížské autority Francouzské akademie nad jazykovou normou. Jazyková deperiferizace a nakročení k vlastní jazykové centralitě probíhá souběžně s deperiferizací kultury a literatury. Není náhodné, že právě *Parti pris* ve svém speciálním čísle *Za quebeckou literaturu* (*Pour une littérature québécoise*; *Parti pris*, 1965, 2) vystupuje proti označení francouzsko-kanadská a záměrně opomíjí odkaz k Francii, francouzštině, ale také ke Kanadě a kanadskosti.

Legitimizace posvěcující autority v jazykové a literární oblasti představuje axiologickou nevyhnutelnost deperiferizace a autonomizace na cestě ke konstituování vlastní centrality. Co se týče frankofonní Kanady, lze tento proces rozčlenit do tří fází. První vychází převážně z konzervativních

pozic odpovídajících Bouchardovu konzervativnímu obrannému identitárnímu vzorci, který valorizuje lokální specifičnost, stavě ji proti univerzalizaci. Dominuje vztah exkluze, tedy vlastní výlučnosti spojené s odmítáním jinakosti Druhého. Časově tuto fázi situujeme na přelom 19. a 20. století. Literatura zde následuje vzápětí po vystoupení quebeckých lingvistů bránících svébytnost kanadské francouzštiny. Za referenční lze považovat vystoupení literárního kritika a historika Camilla Roye na výročním jednání Společnosti pro francouzskou mluvu v Kanadě (Société du parler français au Canada), která se konala 5. prosince 1904 na Lavalově univerzitě. Název přednášky vytyčuje programové cíle: „Znárodnění kanadské literatury“ („La Nationalisation de la littérature canadienne“). Camille Roy spatřuje zásadní ohrožení svébytné kanadskosti v současné francouzské literatuře („notre plus grande ennemie c'est la littérature française contemporaine“). Je třeba pěstovat literaturu v národním duchu („génie national“), a to především na kanadských námětech („traiter des sujets canadiens, et les traiter d'une façon canadienne“). Jen tak může francouzsko-kanadská literatura uniknout postavení koloniální literatury („littérature coloniale“) (Roy, 1904, 1905, in: Marcotte, 1995: 64—78).

Cestě ke svébytnosti ovšem brání zásadní kontradikce provázející proces deperiferizace, totiž rozpor mezi zdůrazněním vlastní specifičnosti a nutností kulturní otevřenosti, jež je jedinou cestou k uznání specifičnosti jinými. V tomto případě je situace tím obtížnější, že posvěcující instancí je především právě pařížské centrum. Nezbytnost vyrovnat se s tímto středem kulturního světa a zdrojem moderního a avantgardního umění, jenž diktuje směr a jež je třeba dohnat, vede k rozporuplným postojům. Za příklad poslouží postoj národovce Julesa-Paula Tardivela v předmluvě k románu *Za vlast* (*Pour la Patrie*, pův. vyd. 1895; zde Tardivel, 1989: 25). Vzor francouzského románu zde autor současně následuje i ztrácuje.

Tardivelův postoj je obdobný postoj výše uvedeného Oscara Dunna. I jeho francouzské reference se totiž obracejí ke konzervativním literárně-kritickým instancím, byť pod tlakem modernosti. Podobné pnutí se v téže době projevovalo i uvnitř Montrealské literární školy (École littéraire de Montréal) v proměnách mezi avantgardními tendencemi symbolistů, dekadentů, takzvaných parisianistů a exotistů na jedné straně a regionalisty a intimisty na straně druhé. Literární praxe se většinou pohybuje mezi oběma póly (o názorovém kolísání quebeckých elit viz Bouchard, 2004). Z časového odstupu se tyto kompromisy zhodnocují v následující etapě deperiferizace.

Je záhodno připomenout, že deperiferizace by byla nemyslitelná bez institucionálního zabezpečení. Důležitým činitelem je především katolická církev, jež v závěru 18. století dokázala vyjednat s britskou koloniální administrativou kompromis a výměnou za společenskou stabilitu získat záruku svobody vyznání, což znamenalo i záruky jazykové a etnické. Tím také katolická církev nabyla rozhodující vliv v oblasti frankofonního školství a možnost dlouhodobě ovlivňovat intelektuální elity, bráníc průniku liberálních trendů. Spor liberálních a konzervativních postojů se přenáší do boje o ovládnutí různých institucí. Soustava středního školství je pod dohledem katolické církve vybudována v první polovině 19. století, Lavalova univerzita je založena roku 1852, Montrealská univerzita v roce 1878. Připomeňme, že tou dobou disponovali Anglo-Kanaďané již pěti univerzitami, z nichž McGillova vznikla již roku 1828. Rovněž frankofonní veřejné knihovny se zřizují v menší míře a později než knihovny anglofonní. Některé knihovny jsou zakládány učenými společnostmi (Institut national, 1852; Union catholique, 1854; Institut canadien-français d'Ottawa, 1852), další vytvářejí síť farních knihoven: v roce 1869 jich Quebecká provincie čítá 284 s celkovým fondem 196 704 položek (Lemire, Saint-Jacques, 1999: 236). Nejvýznamnější je montrealská Knihovna svatého Sulpicia, která se roku 1967 přemění v Quebeckou národní knihovnu (Bibliothèque Nationale du Québec). Vznikají nakladatelství Augustin Côté, John Lovell, George-Édouard Débarats, Charles-Odilon Beauchemin, Eusèbe Sénécal, avšak jejich výdělečnost závisí především na náboženských a školních publikacích. Na přelomu 19. a 20. století představují dovezené knihy 95 procent všech prodejů. Místní literární trh je spíše jen zárodečný, neboť převládá produkce francouzská. Lokální kultura se rozvíjí především na stránkách úspěšných literárních časopisů: *Recueil littéraire* (1888—1891), *Recueil littéraire des jeunes* (1892—1893), *L'Écho des jeunes. Revue éclectique* (1891—1895), *Le Terroir* (1909), *Le Nigog* (1918), *Les Cahiers de Turc* (1921—1927). Etablují se nově postavená divadla, kam proudí měšťanské publikum: Monument-National (1893), Théâtre des Variétés (1898), Théâtre National (1900), Théâtre des Nouveautés (1902), Théâtre Canadien (1911).

Tyto institucionální základy první fáze deperiferizace se rozvinou v následujících obdobích a jejich rozvoj bude důležitým faktorem procesu autonomizace a konstituování vlastní centrality.

Druhou etapu deperiferizace ovládnou liberální elity čtyřicátých let 20. století svým příklonem k avantgardní otevřenosti a propojením identitárního vystoupení s kanadskostí a americkostí. Rozdíl je i v tom, že se

již nejedná o jednostrannou proklamaci specifičnosti, nýbrž o polemiku mezi Quebecem a Francií, konkrétně mezi představitelem generace revue *La Relève* (1934—1948) a francouzskými intelektuály jako Jean Cassou, Louis Aragon, Jérôme a Jean Tharaudovi, Stanislas Fumet. Polemické stati byly uspořádány do souboru *Francie a my. Deník jednoho sporu* (*La France et nous. Journal d'une querelle*, 1947). O důležitosti sporu pro quebeckou literaturu svědčí to, že kniha byla znovu vydána roku 1993 i s podnětnou předmluvou profesorky Montrealské univerzity Élisabeth Nardout-Lafargeové. Upoutá i ono sdružující MY v titulu. Je projevem Bouchardova emancipačního identitárního vzorce (Kyloušek, 2009: 31—38) a Francie zde představuje překážku, již je třeba překonat. Kulturní a literární reference, ale také jednotlivé argumenty ozřejmují rekonfiguraci francouzsko-kanadského i francouzského literárního pole a odhalují dialektiku kontinuity a diskontinuity literárního vývoje.

Co překvapí, je sebejistota francouzsko-kanadské pozice. Ani stopa po komplexu méněcennosti a podřízenosti. Jak tuto proměnu vysvětlit? Jistě zde působí dva činitele, první literární, druhý ekonomicko-politický s přehledem do kulturních institucí. Robert Charbonneau vystupuje jménem nové silné generace avantgardních básníků a romanopisců, jako jsou Anne Hébertová, Hector de Saint-Denys Garneau, Gabrielle Royová, Alain Grandbois, Yves Thériault a další. Jsou si vědomi svých kvalit a svou tvorbou utvářejí jádro nového literárního kánonu.

Neméně důležitý je druhý faktor: hospodářský rozvoj Kanady, která se v průběhu druhé světové války stává industriální mocností. Kromě sekundárního efektu hospodářského rozvoje na rozvoj knižního trhu zde působí přímo jednak nemožnost importovat knižní produkci z tehdy okupované Francie, jednak opatření kanadské vlády, která v této situaci suspendovala platnost mezinárodních vydavatelských a autorských práv. Quebečtí vydavatelé tím získali výhodu vydávání a vývozu francouzsky psaných knih do celého svobodného světa. Využili toho v plné míře i pro domácí produkci. Nakladatelství, která do té doby musela do značné míry spoléhat na školní knihy a náboženskou literaturu, nyní mohla přenést těžiště k beletrii. Jestliže v roce 1939 bylo vydáno 269 beletristických titulů, roku 1943 to byl již dvojnásobek — 516. Vedle zavedených vydavatelství — Beauchemin, Granger, Garneau, Éditions du Lévrier, Éditions du Totem (1933), Éditions du Zodiaque (1935), Fides (1937) — vznikají noví vydavatelé — Éditions de l'Arbre (1941), Variétés (1940), Parizeau (1943), Pascal (1944) — a s nimi i literární časopisy — *Les Idées*, *La Relève* a *La Nouvelle Relève*. Posledně jmenovaný

titul je pak spojen s Charbonneauovým vydavatelstvím Éditions de l'Arbre (Michon, 2004).

S touto proměnou souvisí i institucionální otázka legitimizační autority, tedy instance, kdo stvrzuje symbolickou hodnotu literárních statků. Zde se projevuje vliv mimoliterárních faktorů. Ekonomický růst stimuluje růst čtenářské obce, vládní opatření posilují postavení nakladatelství a knižního trhu, časopisecký trh pak vytváří nové podmínky pro legitimizační autonomii. Za příklad poslouží román Gabrielly Royové *Šťěstí z výprodeje* (*Bonheur d'occasion*, 1945) vydaný montrealským nakladatelstvím Éditions Pascal. Pořadí mezinárodního uznání je symptomatické, neboť americká cena Literary Guild of America (1947) krátce předchází pařížské ceně Prix Femina (1947).

Nutno ovšem upozornit na skutečnost, že Charbonneauovy polemiky přicházejí již v poválečné době, kdy se legislativní situace normalizuje, francouzská vydavatelství se opět ujímají svých práv a quebečtí nakladatelé přicházejí o značný díl knižního trhu. V roce 1945 si import z Francie bere zpět 85 procent quebeckého trhu. Mnohá quebecká nakladatelství mizejí a mezi nimi i Charbonneauovo (1948). Jeho útoky jsou proto i rezistencí, jak uchránit autorské a publikační výdobytky předchozího období, a odhalují, takřka ukázkově, úzkou provázanost mezi lokalizací vydání, legitimizačními instancemi a kulturní autonomií.

Shrňme okolnosti quebecko-francouzských polemických výměn. Na počátku je polemika čistě francouzsko-francouzská, vyvolaná článkem Georgese Duhamela, jenž v Quebecu krátce pobyl a pak ve *Figaro littéraire* (I. I. 1946) uveřejnil článek o francouzsko-kanadské literatuře. Píše o ní jako o „větví francouzského stromu, větví mohutné, která se sice zdá oddělena od mateřského kmene mocnou zdí, avšak činí čest životnosti stromu“. Metafora vyvolá pohoršení dobrého znalce francouzsko-kanadské kultury Étiennea Gilsona v *Le Mondu* (7. I. 1946): „[...] není to větev, ale strom stejného druhu [...], jiný strom.“³ Po tomto přiznání samostatnosti ovšem následuje útok *Les Lettres françaises* (8. 3. 1946) (Nardout-Lafarge, in: Charbonneau, 1993: 14–15). Anonymní článek je přisuzován Louisi Aragonovi. Vytýká se v něm francouzsko-kanadským vydavatelům, že vydávají francouzské autory, kteří jsou ve Francii obviněni z kolaborace s nacisty a jejichž knihy je v poválečné Francii zakázáno vydávat. Právě na tento text reaguje Robert

3 „[...] branche de l'arbre français, une branche robuste et qui semble séparée du tronc original par une épaisse muraille, mais une branche quand même et qui fait honneur à la vitalité de l'arbre“; „ce n'est pas une branche, mais un arbre de même espèce [...], un autre arbre“.

Charbonneau a to je i počátek jeho střetů s Jeanem Cassouem, Jérômeem a Jeanem Tharaudovými, Andrém Billym a Stanislasem Fumetem.

S odstupem let je zřejmé, že politická otázka je záminkou pro hlubší konflikt, který se dotýká otázky legitimizační autority ve vztahu mezi centrem a osamostatňující se periferií. *Les Lettres françaises* a v mírnější podobě i jiní francouzští zúčastnění usilují o to, aby oblasti, kterou považují za svou periferii, vnutili obraz a konfiguraci svého literárního pole a svých uznávaných a odmítaných hodnot, a to v období, kdy francouzská literatura zažívá vpád politiky a samo francouzské literární pole prochází rekonfigurací pod silným vlivem heteronomních politických kritérií. Připomeňme, že černé listiny, které postupně uveřejnil Národní výbor spisovatelů (Comité National des Écrivains) v *Les Lettres Françaises*, navyšují počet zakázaných autorů postupně z 20 na 94 a na 158 jmen a že tento seznam byl v roce 1946 celosvětově schválen i na stockholmském jednání PEN klubu. Jak ale z polemiky vyplývá, frankofonní Kanada se tímto autoritativním výrokem neřídí, a uniká tak (de)legitimizující francouzské autoritě. Takto také — jako spor o legitimizující autoritu — interpretuje situaci Robert Charbonneau.

Jaké argumenty užívá a v jakém pořadí? Začíná autorovou vlastní legitimitou a autoritou. Výmluvná je v tomto směru „Předmluva“ k vydání *Francie a my* z roku 1947. Charbonneau uvádí vícero faktů na svou podporu: zná dobře francouzskou literaturu, což neplatí pro opačnou stranu; sám je označen za význačného autora, jak dosvědčuje kanadská odborná revue *Toronto Quarterly* (je to tedy uznání vzešlé nikoli z franko-kanadského, nýbrž anglo-kanadského prostředí); je dobře obeznámen s vydavatelskou činností a jakožto ředitel Éditions de l'Arbre v předchozích letech vydával i francouzské autory odbojáře (politický argument); je členem Francouzsko-kanadské akademie (Académie canadienne-française), je předsedou Společnosti vydavatelů (Société des éditeurs); získal literární ceny.

Charbonneauovy argumenty kategorizačně zapadají do ontologických a axiologických rysů vztahu mezi centrem a periferií. Začneme těmi, jež se zdají nejpalčivější — legitimizací a autoritou. Na mnoha místech se Charbonneau staví proti nároku Paříže vnucovat axiologii centra literatuře, kterou považuje za svou periferii a součást svého vlastního literárního pole. Ve středu sporu je, jak řečeno, zpolitizovaný hodnotový systém, jež Národní výbor spisovatelů vnucuje jakožto kritérium spisovatelské legitimacy. I když Charbonneau nemůže zcela pominout politický aspekt problému, jádro jeho odpovědi je v odmítnutí francouzských kritérií. Jeho

hlavní argument, prezentovaný jakožto univerzální, je autonomie umění a nutnost nezávislosti literatury na politice:

Je nám vytýkáno, že přikládáme více důležitosti hodnotným spisovatelům než dokumentům Hnutí odporu. V Kanadě nemá průkaz odbojáře stejnou důležitost jako ve Francii [...]. Pan Aragon, ostatně tak jako Jean Cassou, využívá příležitosti k ponuře podbarvené deklamací svého vyznání víry, jež je víc politické než literární. [...] Nesměšujme politiku a literaturu. (Charbonneau, 1993: 40 a 60)⁴

Afirmace vlastní autority a legitimacy autorizace, jak vidno, jde ruku v ruce s popřením autority druhého. Je to, Bourdieuovými slovy, *symbolické násilí* (Bourdieu, Wacquant, 1992: 110—143). Všimněme si, že se týká nikoli francouzsko-kanadské literatury, ale francouzského literárního pole. Nabízí se, abychom tento rys považovali za charakteristický pro situaci oddělení: periferie sice nadále sdílí literární a kulturní statky s centrem, avšak odmítá již aplikovat hodnotová měřítká, jež hodlá centrum prosazovat jako všeobecně legitimní. Tím, že autonomizující periferie zbavuje centrum legitimizační autority, přivlastňuje si jeho výdobytky, ale ty již uvádí do svého vlastního systému hodnot a přisvojuje si je. Zároveň se argument autonomie, včetně autonomie literárního pole, vyhraňuje jako odpor vůči heteronomii.

Výše uvedené citace naznačují jiný aspekt procesu autonomizace: valorizaci sebe na úkor devalorizace stavu francouzské literatury. Charbonneauův názor na poválečnou situaci ve Francii je značně kritický:

Ještě před válkou nám s každou poštou přicházela jedno či dvě význačná díla: Bernanos, Claudel, Mauriac, Valéry, Duhamel, Maritain, Berďajev, La-cretelle, Giraudoux [...]. Byla tu francouzská literatura, jež představovala tvůrčí avantgardu, literatura mimořádná, světová. A teď, po pětiletém odloučení, se nám tu opět hlásí francouzské knihy. Cože nám to ale Francie posílá? Posílá nám znamení rozděleného a do sebe uzavřeného národa, literaturu ustrnulou na místě, jež neinovuje, a jen se opakuje. Některých spisovatelů,

4 „On nous reproche d'accorder plus d'importance aux écrivains de valeurs qu'à certains documents de la Résistance. Au Canada, un brevet de résistance n'a pas la même importance qu'en France [...]“. „Il va sans dire que M. Aragon, comme M. Jean Cassou d'ailleurs, [...] profite de l'occasion pour déclamer, avec accompagnement de musique attristée, des professions de foi politiques plutôt que littéraires. [...] Ne confondons pas la politique et la littérature.“

to musím hned zde zdůraznit, se má výtka netýká. Ti ale nevyváží celkovou průměrnost. (Charbonneau, 1993: 37—38)⁵

Tento soud zcela zapadá do „amerického“ pohledu na Evropu jako na upadající, vyčerpaný, bezmocný světadíl, který Amerika nahradí jako nový střed kultury:

Literární tvorba je znamením životnosti národa. Krize, již zažívá Evropa, pramení, zdá se, z vyčerpanosti. [...] pro nás, kdo jsme přestali věřit, že Evropa je středem, odkud vycházejí umělecké impulzy, krize francouzského románu nikterak neznamená oslabení tvůrčího potenciálu ve světě. (Charbonneau, 1993: 57)⁶

Ve své herderovskky laděné argumentaci Charbonneau zdůrazňuje vliv spisovatelů Spojených států amerických („Paříž vydává další vydání Johna Dos Passose, Ernesta Hemingwaye, Johna Steinbecka, a dokonce Jamese Craina, Henryho Millera a Dashiella Hammetta“). Činí tak ale proto, aby vyzdvihl vzestup francouzsko-kanadské literatury („Naše literatura vstoupila do poslední fáze, jež předchází vstupu do světové literatury“). Charbonneau si je vědom, že proces emancipace, jež zároveň uskutečňuje a komentuje, spočívá v deperiferizaci ve vztahu k centru. Přebírá argument Camilla Roye: „První krok každé literatury na cestě k autonomii spočívá v zavržení jakékoli koloniální koncepce kultury.“ Je si vědom, že dekolonizace a v tomto případě deperiferizace je proces dějinný, a hledá pro něj oporu v minulosti. Příznačný je jeho obzor, počínaje odkazem na literaturu ruskou v předmluvě z roku 1947, kde zmiňuje ruský spor mezi západníky a slavjanofily, jejichž vítězství považuje za počátek růstu a vstupu ruské literatury do literatury světové. Charbonneau rozsáhle cituje z dopisu Dostojevského careviči Alexandrovi, zdůrazňuje klíčová slova axiologické proměny („sebeponižování“, „hrdost“, „světovost“) a s Dostojevským veskrze souhlasí („je třeba přestat myslet jako

5 „Avant la guerre, chaque courrier nous apportait un ou deux livres marquants. Bernanos, Claudel, Mauriac, Valéry, Duhamel, Maritain, Berdiaeff, Lacretelle, Giraudoux [...]. Il existait une littérature française qui était à l'avant-garde de la création, une littérature éminemment universelle. Et voici qu'après cinq ans de séparation, on nous annonce des livres de France. Que nous apporte la France? Elle nous apporte les signes d'un peuple divisé, replié sur lui-même, d'une littérature qui ne continue pas, qui n'innove pas, mais qui se recommence. Je me hâte de dire que plusieurs écrivains échappent à ce reproche. Mais ils ne peuvent compenser la médiocrité de l'ensemble.“

6 „La création littéraire est le signe de vitalité d'un peuple. La crise que traverse l'Europe paraît malheureusement une crise d'épuisement. [...] pour nous, qui avons cessé de croire que l'Europe est le centre d'où partent les impulsions artistiques, la crise du roman en France ne présage pas un affaiblissement de création dans le monde.“

lidé z provincie“) (Charbonneau, 1993: *passim*).⁷ Vždyť vedle ruské literatury je tu i vzestup Spojených států a hispanoamerické literatury:

Rusové se vymanili z německého a francouzského vlivu, Spojené státy z anglického, jihoamerické země ze španělského a získaly autonomii, kterou dnes již nikdo nezpochybňuje. (Charbonneau, 1993: 51)⁸

Charbonneauova argumentace přehodnocuje axiologická měřítká z americké perspektivy:

My nejsme Francouzi. Náš život v Americe, naše srdečné vztahy s našimi anglicky mluvícími spoluobčany a Američany, naše politická nezávislost nás učinily jinými. Jsme hrdí, že jsme Kanadáné. (Charbonneau, 1993: 65)⁹

Politické a historické souvislosti jsou vedeny především k podpoře přehodnocení literární situace:

Ať už je postoj Aragonů, Duhamelů a Sartrů vůči nám jakýkoli, upřesněme především, že se v ničem nedotýká naší touhy pěstovat literaturu, jež nachází své postupy, svou inspiraci a svá kritéria spíše v Montrealu než v Paříži, a jelikož všechny literární postupy žijí ze vzájemné výměny, vyhrazuje si právo vybírat stejně tak z kalifornské vinice pana Steinbecka, jako z vinice Racinovy a nepohrdne příležitostně možností se připojit k vinici kalifornské. (Charbonneau, 1993: 50)¹⁰

7 „Paris réédite John Dos Passos, Ernest Hemingway, John Steinbeck et même James Cain, Henry Miller et Dashiell Hammett“ (56); „Notre littérature a franchi la dernière étape, celle qui précède son entrée dans la littérature universelle“ (61); „Le premier pas d'une littérature vers l'autonomie consiste à répudier toute conception coloniale de la culture“ (34); „humiliation“, „fierté“, „signification mondiale“, „il faut cesser de penser en provinciaux“ (45).

8 „Et si les Russes sont sortis de la zone d'influence allemande et française, les États-Unis de la zone anglaise, les pays d'Amérique du Sud de la zone espagnole, c'était pour acquérir une autonomie que personne aujourd'hui ne songe mettre en doute.“

9 „Nous ne sommes pas des Français; notre vie en Amérique, nos relations cordiales avec nos compatriotes de langue anglaise et les Américains, notre indépendance politique, nous ont faits différents. Nous sommes fiers d'être canadiens.“

10 „Tout d'abord précisons que, quelle qu'ait été à notre égard l'attitude des Aragon, des Duhamel et des Sartre, elle n'est pour rien dans notre désir de promouvoir une littérature qui cherche ses techniques, son inspiration et ses critères à Montréal plutôt qu'à Paris et qui se réserve, dans la mesure où toutes les techniques vivent d'échanges, de choisir aussi bien dans le vignoble californien de M. Steinbeck que dans le vignoble racinien, qui ne dédaigne pas à l'occasion de s'allier au vignoble californien.“

Charbonneau k tomu připojuje argument přesunu centra světové kultury, a tedy i centra autorské konsekrace a legitimizace hodnot, z Evropy do Ameriky. A v tomto rámci také spatřuje přirozenou domiciliaci francouzsko-kanadské literatury:

Dnes považuje evropský autor za konsekraci, je-li vydán v New Yorku. Proč by tedy Kanaďané, pokud k tomu budou mít příležitost, odmítali světový věhlas, jež může zajistit pouze vydání v Americe? [...] Táhne-li literatura ke světovosti, pak se zdá, že se tak v současnosti stane prostřednictvím anglického jazyka a amerického vydání. (Charbonneau, 1993: 53)¹¹

Nedávné americké překlady do angličtiny románů Gabrielly Royové a Rogera Lemelina dávají Charbonneauovi za pravdu (Charbonneau, 1993: 42). Povšimněme si především posunu hodnotových kritérií ve prospěch autonomie literárního pole a estetické hodnoty jakožto dominantní, univerzální reference. Z tohoto úhlu Charbonneau přehodnocuje francouzsko-kanadský literární kánon. Ze staršího období přebírá jen ta díla, která přesahují lokální význam, a přidává k nim současníky, o nichž je přesvědčen, že „tvorí pevné jádro“ zajišťující „autonomní literaturu“ zároveň lokální i světovou (Charbonneau, 1993: 43).¹²

Afirmace literární autonomie se týká nejen axiologie, ale také rysů, které jsme zařadili mezi kritéria ontologická a smíšená — axiologicko-ontologická: tvorba/recepce a originalita/imitace. V Charbonneauově reflexi se jasně rýsuje paradigmatická změna periferní situace v centrální. Na mnoha příkladech ukazuje, že na rozdíl od pasivní recepce vlivů se centralita projevuje aktivní absorpcí kulturních statků považovaných za univerzální, světové. To je případ Dostojevského, jenž čerpá z Balzaka, George Sandové, Victora Huga, Eugèna Suea, je tu i Balzac napodobující Waltera Scotta, Sartre inspirovaný Johnem Dos Passosem atd. (Charbonneau, 1993: 34 a 50).

Prezentace Charbonneauových polemik ozřejmuje obecné rysy procesu deperiferizace a hlavní argumentační strategie: domiciliaci legitimizační a konsekrační autority, spojení legitimizační autority s teritorializací, užití

11 „Aujourd'hui, un écrivain européen se juge consacré quand il est publié à New York. Pourquoi les Canadiens, à la condition qu'ils en aient la chance, refuseraient-ils de la gloire mondiale que peut seule donner l'édition américaine? [...] Si la littérature a une tendance à devenir universelle, il semble que ce soit actuellement par le truchement de la langue anglaise et par l'édition américaine qu'elle le deviendra.“

12 „[Auteurs qui] forment un noyau solide. À propos on peut dès maintenant parler d'une littérature autonome.“

opory jiných, a nutno též zdůraznit, nově konstituovaných centralit — zde americké a ruské — jakožto činitelů relativizujících centralitu, od níž se periferie odpoutává, kombinaci autonomního estetického diskurzu (a požadované literární univerzality) s heteronomním politickým diskurzem. Charbonneauova argumentace také prozrazuje další důležitý rys vztahu mezi (bývalým) centrem a (bývalou) periferií usilující o vlastní centralitu. Jde o percepci relevantních hodnot v procesu apropiace: většina francouzských autorů, jež Charbonneau cituje, náleží ke katolickým autorům, ať už konzervativního, či modernistického a levicového směru, zatímco některé významné směry či autoři zůstávají mimo záběr — surrealismus, Malraux, Camus apod. I (ex)periferie si totiž vybírá to, co odpovídá její axiologii. U Charbonneaua jsou to především hodnoty blízké quebecké katolické moderně a personalismu, což jsou v tomto případě hlavní proudy avantgardní proměny quebecké literatury.

Důležitost axiologických kritérií, jež v polemikách převládají, vyplývá podle všeho z povahy samotného autonomizačního procesu, neboť ten předpokládá nejen ono přehodnocení vnější — vzhledem k bývalému centru —, ale také vnitřní — směrem k rekonfiguraci literární tradice a kánonu. Tímto procesem projde francouzsko-kanadská a quebecká literatura v dalších etapách vývoje: za již zmíněné Klidné revoluce a později při integraci migrační literatury do nově konstituované centrality. Dialektiku kontinuity/diskontinuity je třeba chápat nejen jako prodloužené dědictví perifernosti, ale také jako důležitý rys nové dynamické centrality, jež se obnovuje a redefinuje na základě experiferních rysů axiologické struktury literárního pole, totiž juxtapozice a hybridizace.

Historický kontext polemik shromážděných v knižním vydání *Francie a my* prozrazuje asymetrickou situaci polemizujících stran. Zdá se, že bychom ji mohli považovat za typický poměr mezi emancipující se periferií a centrem, jež je přechodně oslabeno vpádem politicky motivované heteronomie. Ve Francii jsou zmíněné polemiky spíše okrajovou součástí mnohem širších kontroverzí, jimiž se poválečná francouzská literatura zmítá. Zato pro francouzsko-kanadskou literaturu jsou tyto polemiky ústřední, což do svědčuje i souborné knižní vydání (1947) a reedice (1993) náležitě vybavená předmluvou. Dějinné okolnosti se ovšem zdají určující v obou případech. V obou literaturách dochází k proměně literárního pole. Ve Francii je příčinou poválečná destabilizace literárních elit jako pokračování svého druhu občanské války mezi vichystickým režimem a de Gaullovým hnutím odporu. Krom toho, že literární pole je oslabeno vpádem heteronomních